

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

**“Bank və kredit təşkilatlarında risklərin sığortasının
perspektivləri. Dünya və Azərbaycan reallığı”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Səfərova Mahizər Səfər qızı

BAKİ – 2019

**AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNIVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ**

BMDM-in direktoru

“ ” 20__-ci il

**“Bank və kredit təşkilatlarında risklərin sığortasının
perspektivləri. Dünya və Azərbaycan reallığı”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

İxtisaslaşma:

Qrup:

Magistrant

Səfərova Mahizər Səfər qızı

Elmi rəhbər

Proqram rəhbəri

Kafedra müdiri

BAKİ – 2019

"Prospects of risk insurance in banks and credit institutions, the reality of the world and Azerbaijan."

SUMMARY

The relevance of research: This issue is of topical importance because successful banks and credit organizations are governed by the correct and quality control of the risks to be met.

Purpose and tasks of the research: The main goals and objectives of the research on "The prospects of risk insurance in banks and credit institutions, the reality of the world and Azerbaijan" are the study of the essence of the insurance companies and their risks insurance in the country.

Used research methods: However, in the research process, generalization, observation and grouping, economic-mathematical, comparative analysis, systematic analysis, statistical and graphical methods were used.

Research information base: The main information base of the research is the following: The annual reports and statistical data of the National Bank of the Republic of Azerbaijan, the Central Bank and other banks operating in Azerbaijan, the World Bank and the International Monetary Fund, State Statistical Committee, were used.

Research restrictions: There are some deficiencies in the theoretical and methodological information base for conducting a research on the "The prospects of risk insurance in banks and credit institutions, the reality of the world and Azerbaijan"

Research results: The result of the dissertation is making effective proposals for solving problems that may arise from risks in banks and credit institutions.

Scientific-practical significance of the results: The research will allow the banks and credit institutions to pay more attention to the issue of bank risks and existing problems, and ways to deal with these problems. gives you the opportunity.

Key words: *bank, credit, insurance of risk, Azerbaijan*

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AI	Avropa İttifaqı
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
FED	Federal Ehtiyat Şurası
İMF	Beynəlxalq Pul Fondu
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

Giriş	6
I Fəsil. Bank və kredit təşkilatları risklərinin sığortalanmasının nəzəri-metodoloji əsasları.	
1.1. Bank və kredit təşkilatları risklərinin anlayışı və təsnifatı.....	10
1.2. Risklərin sığortalanmasının mahiyyəti.....	17
II Fəsil. Dünya reallığında bank və kredit təşkilatları risklərinin sığortalanmasının vəziyyəti və nəticələr.	
2.1. Qlobal maliyyə böhranın bank risklərinə təsiri.....	25
2.2. Bank-kredit sistemində baş verən risklərlə böhranların əlaqəsinin təhlili.....	35
2.3. Bank və kredit təşkilatlarında risklərin qarşısının alınmasında qabaqlayıcı tədbirlər.....	44
III Fəsil. Bank və kredit təşkilatlarında risklərin sığortalanması işinin təkmilləşdirilməsi.	
3.1. Risklərin sığortalanması üzrə dünya təcrübəsindən istifadənin perspektivləri.....	53
3.2. Risklərin azadılmasında əmanətlərin sığortalanması sistemi: Azərbaycan təcrübəsi və reallıqlar.....	62
Nəticə və təkliflər.....	74
İstifadə olunmuş ədəbiyyat.....	77

Giriş

Mövzunun aktuallığı haqqında bəhs edərəkən vurğulamaq lazımdır ki, banklarda və kredit təşkilatlarında risklərin idarə olunması və bu risklərin sığortalanması ən əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Bankların və kredit təşkilatlarının uğurlu bir şəkildə idarə edilməsi üçün məhs onlarda baş verəbiləcək risklərin düzgün və keyfiyyətli tənzimlənməsindən aslı olduğu üçün bu mövzu aktual əhəmiyyətə malikdir. Vurğulamaq lazımdır ki, göstərilən risklər və bu risklərin sığortalanması üçün banklarınla yanaşı kredit təşkilatlarının əlində olan vəsaitlər, bankların risklərinin idarə edilməsi prosesinin və bankın rentabelliyyəsinin təmin edilməsi üçün davam etdirilməsinin vacibliyini göstərir. Mövcud olan global maliyyə böhranı, strategiyaların bankların risklərindən yaranan zərərləri nəzərə alaraq minimuma endirilməsi lazım olduğu şəkildə inkişaf etdiriləcəyini göstərir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Son illərdə dünyadakı mövcud maliyyə bazarında olan böhranlar maliyyə bazarının iştirakçılarının bu sahədə ciddi tədbirlər görməyi ilə nəticələnmişdir. Xüsusilə ABŞ və Avropada maliyyə bazarının ən vacib üsurləri olan banklar və kredit təşkilatları da həmçinin maliyyə sistemi real sektorda böhrana məruz qalmış və demək olar ki, bütün ölkələrdə tənəzzül yaşanmışdır. Bu böhranlar, maliyyə sektorunda baş verəbiləcək bir böhranın nə qədər böyük bir təsirlərə səbəb olacağının göstərilməsi baxımından əhəmiyyətli olub, bundan bir nəticə çıxarılması məlumdur. Bu araşdırmada da bankların və kredit təşkilatlarının nə cür risklərlə qarşı qarşıya olduğunu, həmçinin risklərin sığortalanması barədə məlumat verilmişdir. Vurğulamaq lazımdır ki, burada izah olunmağa çalışılmış risklər yalnız banklar üçün deyil, özəl və dövlət müəssisələri həmçinin dövlət qurumları bu risklərlə qarşılaşmaqdadırlar. Bu araşdırma ilə, banklar üçün risklərin idarə edilməsi və onlar üçün çox aktiv bir idarəetmə prosesinin əhəmiyyəti, həmçinin risklərin idarə edilməsinin nə demək olduğu izah olunmağa çalışılır.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Bu “Bank və kredit təşkilatlarında risklərin sığortasının perspektivləri, Dünya və Azərbaycan reallığı” mövzusunda tədqiqatın aparılmasının əsas məqsəd və vəzifələri ölkəmizdə həyata keçirilən bankların

eləcə də kredit təşkilatlarının və onların risklərinin sığortalanmasının mahiyyətinin tədqiq edilməsi təşkil edir. Dissertasiyada əsas məqsəd respublikanın kredit və bank sistemində mövcud olan risklərin öyrənilməsi, təsnifatı, sığortalanması və perspektivləri, eyni zamanda ölkəmizdə fəaliyyətdə olan bütün bank və kredit təşkilatlarının bu risklərin idarə olunması və ya sığortalanmasının tədqiq edilməsidir. Tədqiqatın vəzifələri isə qarşıya qoyulmuş əsas hədəflərə çatmaq üçün həyata keçirilən və aşağıda göstərilən vəzifələrin məcmusudur.

1. Risklərin sığortalanmasında bankların və kredit təşkilatlarının rolunun öyrənilməsi;
2. Ölkəmizdə və dünyada bank və kredit təşkilatlarının risklərinin sığortalanmasının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi;
3. Risklərin sığortalanmasının metod və vasitələrinin həmçinin təsnifatlarının müəyyənəndirilməsi;
4. Azərbaycanda bank və kredit təşkilatlarının risklərinin sığortalanmasında beynəlxalq səviyyəli təcrübələrin öyrənilməsi və buna uyğun olaraq təkmilləşdirilmənin həyata keçirilməsinin müəyyənəndirilməsi.

Tədqiqatın predmeti əsasən bankların və kredit təşkilatlarında baş verə biləcək risklər və böhran zamanı bu risklərin ən aşağı səviyyəyə endirilməsinə yönəldilmiş bank risklərinin idarə edilməsinin və onların sığortalanmasının metodlarıdır. Tədqiqat zamanı həmçinin araşdırmanın predmetinə ölkənin kredit sahəsində həyata keçirdiyi və gerçəkləşdirdiyi siyasətin əsas ünsürü sayılan bank riskləri, onların təsnifatı, əsas istiqamətləri, vasitələri və banklarda risklərin sığortalanması yolları aid edilir.

Tədqiqatın obyekti isə banklarda və kredit təşkilatlarında risklərə görə yaranan problemlərdir. Banklarda və kredit təşkilatlarında mövcud olan risklərin sığortalanması isə xüsusilə işin obyektini təşkil edir. Vurğulamaq lazımdır ki, bu vaxt ölkədə mövcud olan banklardakı risklərin sığortalanması haqqında qəbul edilmiş qanunvericilik aktları həmçinin bu işi həyata keçirən qurum, təşkilatlar müzakirə obyektidir. Dissertasiya işində nümunə olaraq bir neçə banklarda mövcud olan risklər və onların sığortalanması, həmçinin bu banklarda kreditləşmənin və ya pul vəsaitlərinin formalaşması kimi bir çox məsələlərə

toxunulmuşdur.

Tədqiqat metodları: tədqiqat prosesində ümumiləşdirmə, müşahidə və qruplaşdırma, iqtisadi-riyazi, müqayisəli təhlil, sistemli təhlil, statistik və qrafiki kimi metodlardan istifadə edilmişdir

Tədqiqatın informasiya bazası. Aparılan tədqiqatın əsas informasiya bazasını isə aşağıda göstərilənləri qeyd etmək olar: Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət gördəməkdə olan bir sıra kredit təşkilatları, Mərkəzi Bank və ölkəmizdə fəaliyyət göstərən digər banklar, Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının, Dövlət Statistika Komitəsinə dair illik hesabatlar, statistik məlumatları, risklərlə bağlı material və məlumatları həmçinin normativ hüquqi aktları, banklar və onların fəaliyyətini tənzimləyən Azərbaycan Respublikasının bank sektoruna aid olan qanunvericilik aktları, başqa normativ-hüquqi aktlar, xarici və yerli iqtisadçı müəlliflərin fikirləri, mövzu üzrə yazılmış rus, türk, ingilis və Azərbaycan dillərindəki materiallar, müxtəlif jurnal və qəzetlərdə olan məlumatlar, internet resursları , yerli və xarici nəşrlərdəki bankların risklərinin sığortalanması və onun perspektiv qiymətləndirilməsi ilə bağlı materiallar, həmçinin, tədqiqat prosesində müəllifin özünün müstəqil olaraq əldə etdiyi, araşdırdığı mövzuya dair özündən əvvəlki etibarlı mənbə və ədəbiyyatlara istinad edən və ya onlara uyğun fikirləri və s.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: mövzu ilə bağlı tədqiqat aparmaq üçün nəzəri və metodik informasiya bazasında bəzi çatışmazlıqlar var.

Tədqiqatın elmi-praktiki əhəmiyyəti: Bankların və kredit təşkilatlarının risklərinin sığortalanması üzrə elmi-analitik tədqiqdır. Beləki, bankların və kredit təşkilatlarının risklərinin sığortalanması istiqamətində xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsindən əldə olunmuş nəticələrin ölkəmizdə bu sahədə yarana biləcək problemlərin qarşısının alınması üçün bu təcrübənin tətbiqi, praktiki və elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır. Dissertasiya işinin elmi yeniliyini isə aşağıdakı kimi vurğulamaq olar:

1. Ölkəmizdə banklar və kredit təşkilatlarının risklərinin sığortalanmasının vəzifələri, məqsədi və xarakteristikası ətraflı şəkildə araşdırılmışdır;

2. Banklarda və kredit təşkilatlarında risklərin sığortalanması mexanizmi daha geniş şəkildə təyin edilməsi bu mexanizmin daha yaxşı və daha asan başa düşülməsinə imkan vermişdir.
3. Banklarda və kredit təşkilatlarında risklərin sığortalanması bütün növ aspektlərdən dəyərləndirilərək daha geniş şəkildə təhlil edilmişdir.
4. Bank və kredit təşkilatları risklərinin təsnifatı təhlil edilmişdir.
5. Risklərin sığortalanması üzrə dünya təcrübəsindən istifadənin perspektivləri müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş ilə yanaşı üç fəsildən, fəsillər aşağıdakı şəkildə:

- I Fəsildə Bank və kredit təşkilatları risklərinin sığortalanmasının nəzəri-metodoloji əsasları, risklərin təsnifatı və risklərin sığortalanmasının mahiyyəti kimi məsələlərə aydınlıq gətirilmişdir.
- II Fəsildə Dünya reallığında bank və kredit təşkilatları risklərinin sığortalanmasının vəziyyəti və nəticələri araşdırılmışdır.
- III Fəsildə isə Bank və kredit təşkilatlarında risklərin sığortalanması işinin təkmilləşdirilməsi üçün perspektivlər və ölkəmizdəki bankların təcrübəsi haqqında araşdırma aparılmışdır.

və bunlardan başqa, nəticə, təkliflərdən, həm də istifadə edilmiş ədəbiyyatların siyahısından ibarətdir.

I FƏSİL. BANK VƏ KREDİT TƏŞKİLATLARI RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASININ NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.

1.1. Bank və kredit təşkilatları risklərinin anlayışı və təsnifatı

Risk anlayışı, ümumiyyətlə itirmək və zərər görmək ehtimalını ifadə edən bir anlayış olaraq istifadə olunur. Banklar və kredit təşkilatları, fondların təklif və tələbini müqayisə etməklə mühüm transfer funksiyasını icra etdiyinə görə, digər biznes növləri ilə müqayisədə daha çox risk ehtimalı ilə fəaliyyət göstərilir. Banklarda və kredit təşkilatlarında məqsəd, risk və likvidlik ehtiyacını nəzərə alaraq uzunmüddətli mənfəət potensialını optimallaşdırmaqdır, bu baxımdan xüsusilə risk faktoru bank sisteminin və kredit təşkilatlarının mühüm hissəsi hesab edilə bilər (Thomas və Weston, 1988). Risk konsepsiyası maliyyə itkisinin və ya biznesin itkisinə yol açan iqtisadi faydanın azalma ehtimalı ilə bağlıdır.

Dünyada və Azərbaycanda risk amillərinin səbəbləri araşdırıldığında, iki şəkildə qiymətləndirilə bilər. Birincisi, risklərin səbəblərini aradan qaldıran siyasətin izlənməsi yəni aktiv risklərin idarə olunması, ikincisi isə ortaya çıxan risklərin nəticələrini aradan qaldıracaq siyasəti izləmək məqsədi ilə passiv risk idarəetməsi kimi müəyyən edilə bilər. Risklərin idarə edilməsi müasir bank və kredit təşkilatları üçün mühüm bacarıqlardan biridir. Risk prosesində bankların və kredit təşkilatlarının qarşılaşdıqları riskləri nəzərə almadan hərəkət edən banklar ilə effektiv və effektiv bir risk idarəetmə siyasətinə malik olan banklar arasında, risk müddətinin müvəffəqiyyətli və müvəffəqiyyətsiz şəkildə başa çıxılması baxımından kəskin fərqlər var (Kazımlı X,2008, s.3).

Dünyada baş verən son maliyyə böhranları iqtisadiyyata tamamilə təsir edən əsas maliyyə mənbələrindən olan təşkilatlardan bank sektoruna əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Beynəlxalq inkişafda qloballaşmanın ölçüləri və texnologiyaya artan tələbat və ondan asılılıq, bankların və kredit təşkilatlarının risk anlayışını daha dərinlən anlamaq üçün zəruri olduğunu ortaya qoymuşdur.

Banklar və kredit təşkilatları, maliyyə sistemində mənfəət vəsaitləri və iqtisadi təsirləri olan, etibarlılıq və sabitliklə fəaliyyət göstərən, etibarlılıq fəaliyyətinə

əsaslanan, pul köçürmə və kredit əməliyyatlarını həyata keçirən təşkilatlardır. Banklar və kredit təşkilatları fəaliyyətləri zamanı təhlükəsizlik və sabitliyə diqqət edirlər. Bu etimad və sabitlik mühiti bankın və kredit təşkilatlarının fəaliyyət göstərdiyi bazarlar üçün və bankın öz maliyyə strukturu üçün çox vacibdir.

Bank və kredit təşkilatları riskləri bank sisteminin yaranması ilə ortaya çıxsada, son 20-25 il ərzində onların əhəmiyyəti daha çox artmışdır. Bank və kredit təşkilatları baxımından risklər sistemin tərkibində olması ilə xarakterik olsa da, risklərin idarə edilməməsi pul və kapital bazarlarına, həm də bank sistemində təhlükə yaratmaqdadır. Risk yalnız bank və kredit təşkilatları üçün üçün bir xarakteristik deyil. Makroiqtisadi faktorların təhlükəsiz və sabit şəkildə fəaliyyət göstərməməsi səbəbindən, bu məsələ ilə bağlı hüquqi tənzimləmə vaxtında və kifayət qədər hazırlanmamağı, makro və mikro iqtisadi göstəricilər və bəzi xarici amillər nəticəsində banklarda və kredit təşkilatlarında çoxlu risklər ortaya çıxmış olur. Bank və kredit təşkilatlarında risklərin idarə oluna bilmədikləri zaman, valyuta məzənnəsi və likvidlik böhranı kimi böhranlar başverə bilər. Krizlər bir ölkəyə və ya bölgəyə, hətta bütün dünyaya təsir edə bilər.

Yuxarıda göstərilən bütün səbəblərdən dolayı həm də bank böhranlarının riskləri və xərclərindən dolayı banklarda və kredit təşkilatlarında risk amili maliyyə sistemində ən aktual məsələlərdən biri olmaqdadır. Son 20-25 il ərzində dünyanın müxtəlif bölgələrində bank böhranları və onların digər ölkələrə və maliyyə sistemlərinə təsiri nəzərə alınmaqla bank böhranlarının səbəblərini və aparıcı göstəricilərini araşdırmaq qaçılmazdır. Banklarda və kredit təşkilatlarında yaranan risklər bank böhranlarının problemlərinin əsas hissisini əhatə edir. Bankların və kredit təşkilatlarının riskləri və bu risklərin idarə edilməsi bank böhranının maliyyə sabitliyini və bank sistemindəki itkilərin azaldılması həm də qarşısının alınması üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. 1980-ci illərin sonunda Basel Komitəsinin bu məsələ ilə bağlı tədqiqatlar aparmağı bank sistemi və maliyyə sabitliyi baxımından riskləri öyrənməyi daha da əhəmiyyətli olduğunu sübut etmişdir (Richard A.B,2008, s.182) .

Maliyyə bazarlarının sürətlə inkişaf etməyi və bu bazarlarda baş verən

dəyişikliklər nəticəsində banklarda və kredit təşkilatlarında struktur və funksional yenilikləri meydana gətirir. Bununla birlikdə, iqtisadiyyatda həyata keçirilən tənzimləmə siyasətinə görə, faiz dərəcələrinə məhdudiyyətlərin ləğv edilməsi, bankların liberallaşdırılması, bankların və kredit təşkilatlarının öz fəaliyyətlərini genişləndirir və bu sektorunda rəqabəti artır. Bu inkişaf nəticəsində, bankların və kredit təşkilatlarının qəbul etdiyi risklər həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından daha vacib bir faktor kimi formalaşmağa başlayır.

Bəzən risk və qeyri-müəyyənlik anlayıları eyniləşdirilə bilər. Buna səbəbdən vurğulamaq lazımdır ki, risklərin bir çox səbəbi olmağına baxmayaraq, banklarda və kredit təşkilatlarında artan rəqabət, onların daha fərqli vasitələrdən istifadə etməsi və ortaya çıxan qeyri-müəyyənliklər risklərin əsas səbəbləri ola bilər. Bu cəhətdən, risk və qeyri-müəyyənlik anlayışları, fərqli anlayışlardır. Çünki risk halında gələcək hadisələrin alternativ nəticələri bilinir, qeyri-müəyyənlik halında belə bir seçim yoxdur. Risk anlayışı nəticələrin ortaya çıxması ilə bağlı obyektiv ehtimalı bölüşdürməyinə baxmayaraq, qeyri-müəyyənlik anlayışı subyektiv ehtimalının paylanılmasını ehtiva edir.

Riski gözlənilən gəlirdə fərqlərin ortaya çıxması kimi müəyyənləşdirildikdə, əsasən üç fərqli kateqoriyaya ayrılır:

- 1) Kredit riski: Kredit müqavilələrindəki pul və maliyyə vəsaitlərinin hərəkəti nəticəsində yaranan risk (müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq);
- 2) Bazar riski: Ticarət vasitələrinin və bazar tələblərindən fərqli məhsulların dəyərində dəyişikliklər zamanı yaranan risk;
- 3) Əməliyyat, davranış və ya ətraf mühit riskləri: İnsanların tələbləri ödənilmədikdə və ya daxili və xarici amillər gözlənilmədən dəyişdirildikdə baş verən risklərdir (Bessis, J.,2002, s.54).

Bu disseertasiya işində bankların və kredit təşkilatları risklərinin 8 fərqli təsnifatı araşdırılmışdır. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1) Likvidlik riski
- 2) Kredit riski
- 3) Fəaliyyət riski

- 4) Operativ risk(hüquqi risk, sui-istifadə riski, əxlaqi risk)
- 5) Faiz dərəcəsi riski
- 6) Valyuta riski
- 7) Bazar riski
- 8) Ölkə riski

Likvidlik riski - Ümumiyyətlə, likvidlik bir banka nağd pulun ödənilməsi və ya zəruri olduqda digər müştərilərin tələblərini məqbul xərclərlə ödəmək üçün güc kimi göstərilə bilər. Likvidlik riski, bankın öhdəliklərini bu gün və gələcəkdə yerinə yetirməməsi səbəbindən irəli gəlir və kapital səviyyəsində yarana biləcək zərərləri nəzərdə tutur. Buna səbəbdən risk və gəlir arasında çox yaxın bir əlaqə var. Risk nə dərəcə yüksək olarsa, gəlirdə bir o qədər yüksək olacaqdır. Yüksək gəlir məqsədi olan banklar və kredit təşkilatları üçün bu hadisə onların default vəziyyətinə, ödənişlərin geri alınmasına, likvidlik çatışmazlığına və hətta iflasına gətirib çıxara bilər (Гармаш Д., 2002, s.133).

Likvidlik riski həmçinin sadəcə pul vəsaitlərinin səviyyəsinə və pul vəsaitlərinin axınlarını vaxtında və tam şəkildə ödəmək üçün pul yaratmaq qabiliyyətinə malik olmamaq kimi tərif verilə bilər. Bu məzmununda likvidlik riski iki ana başlıq altında qiymətləndirilir. Bunlar bazar ilə bağlı likvidlik riski və bankın maliyyələşdirməsi ilə bağlı likvidlik riski. Bazar ilə bağlı likvidlik riski, bankların və kredit təşkilatlarının bazara istədiyi şəkildə girəbilməməyi, bəzi məhsulların bazar strukturunun fərqliliyi və bazarlarda meydana çıxan maneələr, həmçinin zərərin ehtimalını əhatə edir. Maliyyələşdirmə ilə bağlı likvidlik riski isə, pul vəsaitlərinin daxilolma və çıxmalarında, həmçinin ödəmə müddəti səbəbindən pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə bağlı uyğunsuzluqları, maliyyələşdirmə xərclərin ödəyə bilməməsi imkanını nəzərdə tutur (Алгин А.П., 1989,s.142).

Vurğulamaq lazımdır ki, likvidlik riski səbəbindən banklar və kredit təşkilatları, əmanətçilərin və digər borc verənlərin öz pullarını anidən və sıx bir şəkildə banklardan geri çəkməyinə mane olmaq üçün bu əmanətçilərə və fond sahiblərinə yüksək faizlər təklif edir. Bu isə öz növbəsində bəzi bankların və kredit təşkilatlarının yüksək xərclərlə qarşılaşmağına gətirib çıxarır. Bu səbəblə,

etibarlılıq və sabitlik şəraitlərini təmin etmək adına öz funksiyalarını davam etdirən bankların nağd tələblərini ödəmək həm bank sistemi həm də kredit təşkilatları üçün vacibdir.

Kredit Riski- Bankların və kredit təşkilatlarının ən əsas və əhəmiyyətli fəaliyyətlərindən biri kredit verməkdir. Bu səbəbdən dolayı, borcalanın kredit vəziyyətini, borcalanın kredit dərəcəsi səviyyəsini nəzərə alaraq və kredit əməliyyatı haqqında düzgün qərar qəbul etməsi, bankın balans strukturu və gələcəyinə də təsir göstərir. Bu xüsusiyyətinə görə, bank və kredit təşkilatları sektorunun üzləşdiyi ən mühüm risklərdən biri kredit riskidir. Kredit riski, borcalanın banklarla və kredit təşkilatları arasında bağlanan müqavilənin şərtlərinə uyğun olmayan bəzi halların aşkarlanması kimi müəyyən edilə bilər. Bu mənada kredit riski yalnız kredit əməliyyatlarında deyil, eyni zamanda balansdankənar əməliyyatlarda (zəmanətlər və qəbullar, qiymətli kağızlar və s.) da yarana bilər.

Kredit riskinə müxtəlif cür təriflər verilməkdədir ən çox qəbul edilən tərfi isə bu cür müəyyən edilir: Kredit riski, bank müştərisinin öhdəliklərini qismən və ya tamamilə vaxtında yerinə yetirməməsi səbəbindən bankın üzləşdiyi vəziyyətə aiddir (www.caspianbarrel.org.az).

Fəaliyyət riski – Fəaliyyət riski dedikdə bankların və kredit təşkilatlarının idarə olunmasında daxili nəzarətdə büdrəmələr və səhvlərin aşkarlanması riskidir. Bu risk zamanı daxili nəzarətdə pozuntular mövcud səhvlərə və saxtakarlıqlara səbəb olduğu üçün bankların və kredit təşkilatlarının itkisinin yüksəlməsi səbəblərindən biri ola bilər. Fəaliyyət riski bankların və kredit təşkilatlarının menecerlərinin səhvlərinə görə itkiyə məruz qalma riskidir. Bu risk bankların fəaliyyətlərini səmərəli həyata keçirməməsi nəticəsində yaranır. Banklar və kredit təşkilatları texnoloji inkişafı təqib etmədən rəqabət qabiliyyətini itirə bilər və ya bank rəhbərləri, fəal-passiv ödəmə uyğunluğuna məhəl qoymadan, lazımsız məlumatları olmayan sahələrə diqqət yetirər və ya xərc analizi etmədən siyasi təsirlərə qarşı qorunmayaraq lazımsız sahələri açaraq banka zərər verə bilər.

Operativ Risk- Operativ risk, daxili bank nəzarəti pozuntuları, bank idarəçiliyi və işçi heyəti tərəfindən zamanın şərtlərinə uyğun hərəkət etməməsi,

bank idarəçiliyində səhvlər, informasiya texnologiyaları sistemlərində səhvlər və pozuntular, zəlzələlər, yanğınlar və daşqınlar nəticəsində yaranan ziyanların ehtimallarının nəzərə alınmaması nəticəsində yaranan səhvlərin və nizamsızlıqların cəmidir.

Operativ risk, texnologiya riskini, fırıldaqçılıq riskini, qanuni riskini, mənəvi riskini və etibar riskini ehtiva edir. Operativ risk bankın informasiya sistemlərinin hesabat sistemlərinin daxili risk monitoring qaydalarının pisləşməsi nəticəsində baş verən risk növüdür. Operativ risk qanuni və hüquqi qaydalara və düzəlişlərə, sistem səhvlərinə, prosedurların və nəzarətin olmaması, məlumat şəbəkəsində səhvlər və çatışmazlıqlar, istifadəçi səhvləri, fırıldaqçılıq, qanun və qaydalardakı dəyişikliklərə uyğun gəlməməsi nəticəsində yaranır (Robert S., 2006, s.177).

Operativ risk çərçivəsində hüquqi risk, qeyri-adekvat və ya düzgün olmayan informasiya sənədlərə görə alıcıların dəyər itirməyi və ya öhdəliklərinin gözləntilərindən artıq olduqları vəziyyəti izah edir.

Sui-istifadə riskləri, fırıldaqçılıq, daxili ticarət, quldurluq, oğurluq, infiltrasiya və texnologiya vasitəsi ilə bank rəhbərlərinə, işçilərinə, müştərilərinə və ya üçüncü tərəflərə zərər verən operativ riskin növüdür. Hal-hazırda, banklar və kredit təşkilatlarının müxtəlif sahələrdə elektron bank proqramlarının geniş yayılması istifadəsi sui-istifadə risklərinin ehtimalını artırır.

Əxlaqi risk, bankın səhmdarı və ya idarəçilərinin, bankın əxlaq dəyərlərinə zidd olan hərəkət və əməliyyatlara zərər vermək riski olaraq operativ riskin bir növüdür. Bunadan başqa bu risk banklara və kredit təşkilatlarına olan inamın azalması və ya bankın fəaliyyətində uğursuzluqlar və ya mövcud qanuni qaydalara əməl edilməməsi kimi nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Faiz dərəcəsi riski isə faiz dərəcələrindəki mənfi dəyişikliklərin bankın maliyyə strukturuna təsiri kimi açıqlanır. Bir başqa sözlə, faiz dərəcəsi riski, faiz dərəcələrində dəyişikliklər səbəbindən bankın mövqeyinə görə zərəri nəzərdə tutur. Bu tərifdə tərs dəyişmələr yalnız faiz dərəcələrində artım və ya azalma demək deyil. Ümumiyyətlə faiz dərəcəsi riski, faiz dərəcələrində dəyişikliklər səbəbindən bankın məruz qaldığı riskdir.

Bununla yanaşı, faiz dərəcəsi riski faiz dərəcəsindəki dəyişikliklər nəticəsində gəlirlərin azalması riskidir. Bu iqtisadi şərtlərə əsasən, banklar və kredit təşkilatları faiz dərəcəsi riskinə məruz qala bilər (Roland K, 2000, s.106).

Valyuta riski- Digər bir adı ilə valyuta kursu riski Bretton-Moods sistemindən dəyişkən məzənnə sisteminə keçid və kapital hərəkətinin liberallaşdırılması ilə banklar baxımından ən çox qiymətləndirilməli olan risk tiplərindən birinə çevrildi. Bankların və kredit təşkilatlarının beynəlxalq fəaliyyətləri artdıqca, xarici valyuta əməliyyatlarının həcmi artmışdır.

Real valyuta məzənnəsinin uzunmüddətli göstəricisi müxtəlif fərziyyələr əsasında satınalma gücü paritetidir. Bu yanaşmaya görə, real valyuta məzənnəsi iki ölkə arasındakı fərqlə dəyişir. Əgər bir ölkə pulunu inflyasiyanı artışı qədər pulunu devalvasiyaya tabe tutmursa, real valyuta məzənnəsi düşür, başqa sözlə, ölkə milli valyutası dəyər qazanır. Bu vəziyyət ödəmə tarazlığı üzərində mənfi təsir göstərəcəyindən milli valyuta üzərindəki təzyiq artır. Bununla belə, qısa müddəyi ifadə edən bankların və kredit təşkilatlarının balansında risk ortaya çıxar.

Bazar riski- Bazar riski, bankın balans və balansdankənar mövqeləri üzrə maliyyə bazarlarında dəyişikliklərdən yaranan faiz, valyuta və səhm qiymətləri dəyişməsi nəticəsində yaranan faiz dərəcəsi riski və ya səhm payı riskidir. Bazar riski həmçinin xarici valyuta riski səbəbindən itki ehtimalı kimi müəyyən edilir. Göründüyü kimi bazar riskindəki faiz dərəcəsi riski səhm riskləri və əmtəə qiymətləri riskini ehtiva edir. Bazar riski ümumi baxımdan, mövcud bir aktiv və ya öhdəliyin sonrakı tarixdə bazar dəyərinin qeyri-müəyyənliyi kimi açıqlana bilər. Bu bağlamda, bazar riski bankların və kredit təşkilatlarının qarşısında duran əhəmiyyətli risklərdəndir (Воронцов И., 2002, s.146).

Ölkə riski- Ölkə riski ümumiyyətlə beynəlxalq kredit əməliyyatlarına aiddir ki, kredit və ya təşkilatın fəaliyyət göstərdiyi ölkənin iqtisadi, sosial və siyasi xarakterindən qismən və ya tamamilə vəzifə borcunu yerinə yetirə bilməməsi kimi izah edilir. Başqa sözlə, ölkə riski müxtəlif səbəblərdən və onun xüsusi şərtlərindən irəli gələn risklərdən asılı olaraq ölkənin müvafiq daxili və xarici öhdəliklərini yerinə yetirə bilməyəcəyi risklərin cəmi kimi müəyyən edilə bilər.

Ölkə riskinin yaranmasına səbəb olan amillər aşağıdakı kimi göstərilə bilər:

- Siyasi şərtlər (müharibə, işğal, üsyan, təhlükə altında daxili sülh, idarəetmə problemi)
- sosial şərait (sosial balans, dini və etnik polarizasiya)
- iqtisadi şərait (inflasiya, durğunluq və depressiya, ödəniş balansının tarazlığı)

Banklar, kredit təşkilatları və maliyyə qurumları ölkə riskini ölçmək üçün kəmiyyət modellərindən keyfiyyət modellərinə qədər müxtəlif modellərdən istifadə edirlər. Bu metodlardan bəziləri daxili qiymətləndirmədir və bəziləri xarici qiymətləndirmələrdir.

1.2. Risklərin sığortalanmasının mahiyyəti

Sığorta artıq günümüzdə hüquqi və fiziki şəxslərin şəxslərin qarşılaşdığı risklərin qorunması kimi tanınır. Bu məqsədlə risklərin sığortası təşkilatın vahidləri və funksiyaları arasındakı əlaqə və koordinasiyanı müəyyənləşdirir, riskin maliyyə təsirlərini müzakirə edir və hansı qərarlar qəbul edilməsi lazım olduğunu müəyyənləşdirir. Məlumdur ki, sığorta sektoru son illərdə yaxşı inkişaf etməkdədir və beynəlxalq sahələrə yayılmaqdadır. Ölkəmizin bu sahədəki inkişafı və dünyanın bir çox ölkələri ilə rəqabət edə biləcək səviyyəyə çatmağı inkar edilməzdir. Ümumiyyətlə son dövrdə bəzi ölkələrdə böhranların davam etməsi faktı insanlar tərəfindən risk sığortalanması həssaslığını artırmışdır. Bundan əlavə, pensiya və sosial təminat sisteminin problemləri, fərdi sığorta və fərdi pensiya ilə bağlı problemlər risk amillərinin sığortalanmasının vacibliyini göstərir. Ölkəmizin Avropa Birliyinə inteqrasiya prosesində qəbul edilmiş bir sıra qanunlar risklərin idarə edilməsi, sığortası və sosial təhlükəsizlik sahələrinə yaxşı yöndə təsiri də mühüm əhəmiyyət malikdir. Bu cəhətdən, hazırda bir çox iqtisadi institutlar sığorta sektorunun sağlam bir quruluşunu təmin etmək üçün kifayət qədər biliyi və bacarıqları olan ixtisaslı kadrların yetişdirilməsini hədəfləyir.

İqtisadi mənada sığorta anlayışı; bilinməyən, lakin toplanıla bilən risklərdən yaranan itkiləri minimum səviyyəyə salmaq üçün yaranacaq pul tələbi üzrə ehtiyatın təmin edilməsidir. Hüquqi baxımdan isə ; Xüsusi bir hadisənin baş

verməsi halında, bu hadisənin mənfi nəticələrini və təsirlərini ortadan qaldırmaq üçün xidmət vədi verməkdir.

Sığorta: Riskləri azaltmaq və risklər zamanı baş verən itkiləri aydınlaşdırmaq üçün qurulmuş bir ictimai qurumdur. Sığorta müəyyən bir təhlükə altında olan müəyyən risklərin bir sıra oxşar vahidlərinin hamısı kimi yarana biləcək zərərləri ödəmək üçün bir araya gətirilməsi kimi də ifadə edilə bilər.

Vurğulamaq lazımdır ki, dünyanın hər bir ölkəsi iqtisadi inkişaf arzusunu gerçəkləşdirmək üçün sərmayə yığımı öhdəliyini hiss edir. Sərmayə yığımı yolu ilə əmanətlərdən keçir. Kapital yığımı; investisiya, istehsal və məşğulluq üçbucağında mərkəzə yerləşdirildikdə təhlükəsizlik və sabitlik şərtləri axtarılır. Əmanətlərin sərmayə qoyuluşuna çevrilməsi, təbii qənaətə veriləcək qısa və uzunmüddətli inamdan asılıdır. Buna görə, qənaətlərin təşviq edilməsi və onları iqtisadi sistemə qaytarması, yəni investisiyanı dəstəkləyən resursların yaradılması riski ortadan qaldıran ictimai nəzarət mexanizmi vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bu baxımdan, iqtisadi bütövlüyün ən mühüm hissəsi hesab olunan pul vəsaitləri ilə yaradılan banklar və kredit təşkilatları dəyişkənliklərə daha həssasdır və buna səbəbdən dolayı ciddi səlahiyyət zəmanətlərinə malik olmaq istəyir.

Əslində, baş verəbiləcək risklərin qiymətləndirilməsində vasitəçilik edən digər maliyyə qurumları ilə yanaşı banklar və kredit təşkilatları həmçinin maliyyə bazarında fəaliyyət göstərən arbitraj təşkilatlarıdır. Onlar qənaətlərinə risksiz bir gəlir təmin etməyi planlaşdırırlarsa da, investisiyalar üçün maliyyə axtaran sahibkarlar da risksiz şəraitdə vəsait tapmağa çalışırlar. İnkişafın bu mexanizmin sağlam bir şəkildə fəaliyyət göstərməsini dəstəkləyən maliyyə sisteminin, bazarın dərinliyi, müxtəlifliyi və sağlamlığı üçün əlavə ciddi hüquqi və inzibati tədbirlər görməsini zəruri edir. Bu məqsədlə edilən tənzimləmələrin və bank və kredit təşkilatları sisteminin ən mühüm hissəsi risklərin sığortalanmasıdır.

Bankların və kredit təşkilatlarının daxilində böyük miqdarda depozitlər və əmanətlər mövcuddur. Bu səbəbdən əmanətlərinin risk sığortası bank sistemində çox vacibdir. Bankların və kredit təşkilatlarının risklərinin sığortalanması bank sistemindəki əmanətçilərin təhlükəsizliyini təmin etməklə və pul vəsaitlərinin

artırılması yolu ilə makroiqtisadi tarazlıqlara müsbət təsir göstərək əmanətçilərin bank sisteminə yatırımlarının çoxalmasına səbəb olur.

Risqlərin sığortası, bəzi banklar öz öhdəliklərini yerinə yetirə bilmədikdə zərərlərin təsirlənin minimuma endirilməsini təmin edən bir tənzimləmə kimi ortaya çıxmışdır.

Ümumiyyətlə sığortanın xüsusiyyətləri dörd qrupa ayırmaq olar, bu xüsusiyyətlər:

- eyni təhlükəyə məruz qalan bir qrupun mövcudluğu
- qeyri-müəyyənlik
- proqnozlaşdırıla bilən və hesablana bilən olması
- risklərin iqtisadi cəhətdən balanslaşdırılmış şəkildə paylanması

Bundan əlavə, bəzi ədəbiyyatlarda sığorta konsepsiyasının təriflərindəki ümumi xüsusiyyətlər aşağıdakı kimi verilir:

- Sığorta; mümkün risklərin mənfi təsirlərini aradan qaldırmaq üçün xidmətdir. funksiyası; risklərin azaldılması və aydınlaşdırılmasıdır.
- Təhlükəsizliyini tələb edən çox sayda üzvləri bir yerə toplamaq.
- Göstərilən xidmət üçün müəyyən edilmiş məbləğin tələb olunması.
- Qanuni bir çərçivəsi yəni qanunvericilik bazasının olması.
- Müəyyən edilmiş məsuliyyətin gerçəkləşdirilməsi və risklərin idarə edilməsi.
- İqtisadi itkiləri müəyyən dərəcədə azaltmaq məqsədi daşması.
- Sosial həmrəylik xarakterində olması.

Risqlərlə birlikdə yaşamaq zərurəti bu risklərdən qorunması üçün tədbirlər görmək zərurətini ortaya çıxarır. Banklar və kredit təşkilatları müxtəlif təhlükəsizlik tədbirlərinə müraciət edirlər, çünki baş verəbiləcək risklərin qabaqcadan müəyyən olunması və onlara qarşı müəyyən tədbirlərin görülməsi çox önəmli məsələlərdən biridir (Anderson, A.,2001, s.121).

Bu gün inkişaf edən texnologiya, sənayeləşmə və elmi yeniliklər istə banklarda istərsə də ümumi mənada bir çox yeni təhlükə mənbəyi yaratmağa davam edir. Xüsusən də yüksək səviyyəli texnologiya inkişafı bir çox bank və kredit təşkilatlarında çoxlu risklərin yaranmasına səbəb olur. Bütün bu hallarda,

gözlənilməz və arzuolunmaz bir hadisə halında maliyyə xərclərinin qarşısını almaq üçün banklar və kredit təşkilatları birsıra təhlükəsizlik tədbirləri görürlər. Təhlükəsizlik tədbirləri bir çox müxtəlif formada olub bilər. Bununla belə, heç bir təhlükəsizlik tədbiri hadisənin risklərini və olub bilərəcək mənfi təsirlərini tamamilə yox etməsi üçün kifayət deyildir.

Ümumiyyətlə, riskləri birdəfəlik aradan qaldırmaq mümkün deyildir. Ancaq riskin müəyyən dərəcədə qorunması mümkündür. Davranış baxımından riskdən qorunmaq üçün aşağıdakı üsullar vardır:

- Riskdən çəkinmək: Hər hansı bir mənada müəyyən bir riskdən uzaq durmaq mənasını ifadə edir.
- Riskin azaldılması: Riskə məruz qalma ehtimalını azalmağı ifadə edir.
- Riskin ötürülməsi: ötürülməsi lazım olan riskin müəyyən bir ödəmə qarşılığında tamamilə və ya qismən başqasına ötürür.

Təhlükəsizlik bankların və kredit təşkilatlarının əsas ehtiyaclarından biridir. Təhlükəsizlik amili sığortanın yaranmasına səbəb olan vacib amillər arasındadır. Sığorta; bir mənada, bankların təhlükəsizlik ehtiyaclarını həll etmək üçün xidmətlərin təmin edilməsinə aiddir. İqtisadi və sosial xüsusiyyətləri ilə təminata əsaslanan bir təşkilat olaraq, sığorta əsasən təhlükəsizliyə olan tələbatı ödəmək məqsədi daşıyır.

Əsasən risk olmadan, sığortanın formalaşmağı mümkün deyildir. Bu xüsusiyyət sayəsində risk, sığorta baxımından bəzi xüsusiyyətlərə malik olmalıdır. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakı kimi verilə bilər:

- Risk, girov tələb olunduqda baş verməmiş olmalıdır.
- Gerçəkləşməyi qeyri-müəyyən və perspektivli olmalıdır.
- Sığortalının iradəsindən kənarda gerçəkləşəcək olmalıdır.

Görülən bütün riskləri sığortalamaq mümkün deyil. Sığortalanma riski üçün ilk növbədə ziyan təsadüfən baş verməlidir. Digər tələb isə zərərin təyin edilməsi və ölçülməsidir (Гражданов В.М.,2002, s.124).

Təhlükəsizliyin ölçüsü olaraq qəbul edilən risk; sığorta konsepsiyasının əsas elementlərindən biridir. Bu gün fərdi, ailə, qurum və digər sosial qruplar

baxımından təhlükəsizliyi necə artırmağı, yəni riskin azaldılmasının nə dərəcədə vacib olduğu sual altındadır. Bu sualın cavabı bəzi ədəbiyyatlarda təhlükəsizliyin əks elementlərini müzakirə etməyə yönəldir. Bunlar isə ; etibarsızlıq, təhlükə, xəstəlik, qəza və s. kimi amilləri özündə birləşdirir.

Təhlükəsizlik və risk sığortanın iki əsas determinantı hesab edilə bilər. Hər bir bank və kredit təşkilatları risk təhlükəsini minimuma endirmək istəyir. Bunu isə sığorta sistemi həll etməyə imkan verir. Sığorta müəyyən bir xərcə hesablana bilən bütün riskləri təsir dairəsinə alır və riski sığorta sisteminin üzvləri arasında bölüşdürərək təsirini azaltmaq və yox etmək üçün çalışır. İnsanların və qurumların mövcudluğunu qoruduğu kimi, onlar risk altında qalmağa və təhlükəsizliyə davam edəcəklər. Bu baxımdan, sığortanın uzun müddət ərzində insanlığa xidmət etməsi gözlənilən mühüm bir təşkilat kimi mövcud olacağı gözlənilir.

Ümumilikdə, risklərin sığortası sistemi kiçik əmanət sahibləri, banklar və ya pul sistemi haqqında daha az məlumat sahibi olan əmanət təşkilatlarının saxladığı depozitlər üçün yaranabiləcək risklərin qismən və ya hamısının təmin edilməsi üçün nəzərdə tutulmuş sığorta sistemidir. Bununla yanaşı, bu funksiyadan başqa, risklərin sığortası sistemi iqtisadiyyatda və maliyyə sektorunda meydana gələ biləcək böhranlardan təsirlənən bank sektorunun öhdəliklərini yerinə yetirməməsi riskini depozit sığortası təşkilatlarına təhvil verərək bank sektoruna güvənin davam etdirilməsini təmin edir. Makro perspektivdən əmələ gələn əmanətin sığortası maliyyə sisteminin sabitliyinə təsir göstərdiyini nəzərə alsaq, əmanət sahiblərinin əmanətlərini bank sistemindən çıxarmağa mane olan bir funksiyası vardır .

Bir çox ölkənin maliyyə sistemi araşdırıldıqda, bank sektorunda böyük itkilərə səbəb olan maliyyə böhranları asanlıqla görünə bilər. Bankların aktiv strukturları asanlıqla ləğv edilə bilməyən aktivlərdən ibarətdir, passiv strukturlar isə ümumiyyətlə sıxdır və hər zaman geri çəkilə bilər. Bu, maliyyə sisteminin sabitliyi üçün maliyyə bankı və tənzimləyici orqanla birlikdə maliyyə təhlükəsizliyi şəbəkəsini təşkil edən depozit sığortasını təşkil edir.

Bank sektorunun qeyri-sabitliyi, ödəmə sistemindəki çatışmazlıqlar və əmanət

dərəcələrinin azalması bir ölkədə real sektor və banklar arasında maliyyə vasitəçiliyi

prosesinin pisləşməsinə səbəb ola bilər. Banklar demək olar ki, bütün ölkələrdə ciddi nəzarət edilməsinə baxmayaraq, ölkə təcrübəsi bankların ödəmə çətinlikləri üzündən qoruyucu müəssisələrə ehtiyacı olduğunu göstərir. Belə bir vəziyyətdə, bank əməllərinin qarşısının alınması əmanətçiləri qorumaq üçün depozit sığortasının əsas səbəbidir (www.economy.gov.az).

Müxtəlif ölkələrdə fəaliyyətdə olan bir sıra banklar və eləcə də kredit təşkilatları bir çox səbəblərdən risk sığortasına sığortasına müraciət edə bilərlər. Onlar ictimai asayışı və maliyyə sabitliyini qorumaq, əmanətlərin artırılmasını və iqtisadi inkişafa dəstək vermək üçün sığortalanmış depozitlərin dərhal ödənilməsi, bankın törətməmələrinin qarşısının alınması və yayılması üçün müştərilərin müdafiəsini təmin edir. Ümumiyyətlə bank və kredit təşkilatları risklərinin sığortası, şəxsi əmlakın fəvqəladə hadisələrdən, yanğın və ya digər baş verəbiləcək risklərdən, bank işçilərinin dələduzluğu risklərindən, pul və pul ilə bağlı olan sənədlərin saxtalaşdırılması risklərindən sığortası sinifə aiddir.

Risklərin sığortlanmasında sığortaçı şirkət kimi Azərbaycan Respublikasının bu sahədəki qanunvericiliyinə uyğun və Nizamnamə kapitalı əsasında fəaliyyət göstərən və müvafiq olaraq müəyyən bir lisenziyaya malik olan ASC “Standard Insurance” Sığorta Şirkəti fəaliyyət göstərir. Müvafiq miqdarda təyin edilmiş sığorta haqqı ödəyən və sığorta obyektlərinin sığorta etdirilməsinə marağı olan sığorta müqaviləsinin digər tərəfi isə sığortalı terminini izah edir. Sığorta olunan dedikdə isə risk sığorta müqaviləsi əsasında bütün əmlakı ilə bağlı mənafeləri sığortalanan şəxs başa düşülür. Sığortanın müddətinə gəldikdə isə bu, sığorta müqaviləsinin qüvvədə qalma müddəti kimi izah edilir. Sığorta müqaviləsi dedikdə isə, hər hansı sığortalının müvafiq qaydada sığorta haqqı ödəməsinə qarşılıq sığorta obyektinin məruz qala biləcəyi istənilən risklərlə bağlı olan itkilərin, dəyən zərərlərin əvəzinin və ya qabaqcadan təyin edilmiş pul miqdarının müəyyən bir qəzanın baş verməsinə dair ödənilməsinin sığortaçı şirkət tərəfindən öhdəlik kimi götürülməsi və şərtlərinin təsbit edildiyi bit razılaşmadır.

Sığorta şəhadətnaməsi dedikdə, sığorta müqaviləsinin mövcudluğu üçün sübut kimi istifadə edilə bilən sığorta şirkətinin verdiyi sənəddir. Sənəd sığortalı şəxsin şəxsiyyəti, sığorta əhatə dairəsi və sığorta ilə bağlı olan tələblər haqqında ümumi məlumatları ehtiva edir.

Sığorta şəhadətnaməsi borclu münasibətlərində və hüquqi əməliyyatlarda istifadə olunur, sığorta şərtidir və zəruri hallarda hər bir sığorta şöbəsi üçün təşkil edilə bilər. Xüsusilə, bu, birdən çox insanın və ya əsas siyasəti olan sığorta obyektinin qrup zəmanətini təmin edən filiallarda tez-tez istifadə olunur.

Sığortanın sunyekti: itirildikdə və ya zərər gördükdə, üzrəində mənfəət sahibi olan şəxslər üçün maliyyə itkisinə səbəb olan:

- 1) Daşınar və ya daşınmaz əmlak,
- 2) Onun baş verməsi halında qanuni hüquq və ya hüquqi məsuliyyətin itkisinə səbəb olacaq hər hansı hadisə,
- 3) Yaralanma halında və ya pul itkisinə səbəb ola bilən şəxsdə ölüm və ya şəxsi zədə

Sığorta dəyəri dedikdə təminat çərçivəsində təhlükə və ya sığortalı üçüncü şəxslər üçün məsuliyyət daşıyarsa, sığortaçı ödəməyə borclu olan maksimum məbləğ, müqavilədə göstərilən kompensasiya dəyəridir. Təzminat müqavilələrində sığorta dəyəri sığortalı olan şəxsə dəyə biləcək ən böyük maliyyə zərəridir. Qeyd edək ki, sığorta predmetinin bazar dəyəri sığorta dəyərindən aşağıdırsa, bazar dəyəri əsas götürülür. Təminatlı əsaslı sığorta müqavilələri (Life Insurance kimi), sığorta dəyəri istənilən məbləğdə nəzəri şəkildə müəyyən edilə bilər və risk baş verdiyi zaman, müqavilə üzrə sığorta dəyəri tam ödənilir.

Təyin edilmiş qaydalara və şərtlərə uyğun olaraq bağlanmış sığorta müqaviləsinə əsasən sığortaçı, sığorta müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuş sığorta haqqını almaqla sığorta olunmuş şəxsə müqaviləsində göstərilmiş sığorta məbləği həcmində (azadolma məbləğləri nəzərə alınmaqla) sığorta ödənişini verir. Risk müxtəlif perspektivlər baxımından müxtəlif şəkildə şərh edilə bildiyi üçün bu fərqlər risklərin idarə olunmasında nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan risklərin yaxşı bir təsviri və təhlili risklərin idarə edilməsinin başlanğıcıdır.

Banklarda və kredit təşkilatlarında baş verə biləcək risklərin təhlili, sığorta təftişində sığortaçı və ya sığortaçıların yaratdığı risklərin müəyyən edilməsi və təfsiridir. Risk təhlili uzun və ətraflı bir prosesdir. Risk təhlillərində sığortalı aktivlərə təhlükə yarada biləcək və bu aktivlərə təsir göstərə biləcək bütün təhdidlər açıqlanır. Risklərin idarə edilməsi, risk analizi nəticəsində ortaya qoyulan riskləri önləmək və ya azaltmaq məqsədi ilə uyğun, səmərəli tədbirlərin görülməsi prosesidir (Ünsal, B.2001, s.73).

Risklərin sığortalanması, qiymətləndirmənin və idarəetmənin davamlı ardıcıl prosesidir. Buna görə risklərin sığortalanması; riskin təyin olunmasına, analiz edilməsinə, qiymətləndirilməsinə, mübarizə edilməsinə və izlənilməsinə bağlı rəhbərlik siyasətinin, proseslərinin və tətbiqlərinin sisteməlik bir bütünü şəklində təyin etmək mümkündür. Riskin qiymətləndirilməsindən sonra riskin sığortalanması üçün istifadə olunacaq alət barədə qərar qəbul edilməlidir. Bu məqsədlə, riskdən qaçmaq, riski qəbul edərək üzərində saxlamaq, riski azaltmaq və ya riski transfer etmək kimi fərqli üsullara müraciət mümkündür. Risklərin ötürülməsi halında, riskin həyata keçirilməsi nəticəsində yaranan biləcək maliyyə itkiləri başqa bir şəxslə və ya təşkilatla paylaşılır.

II FƏSİL. DÜNYA REALLIĞINDA BANK VƏ KREDİT TƏŞKİLATLARI RİSKLƏRİNİN SİĞORTALANMASININ VƏZİYYƏTİ VƏ NƏTİCƏLƏR.

2.1.Qlobal maliyyə böhranın bank risklərinə təsiri

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı bir çox sahələrdə cəmiyyətin həyatına yenilik gətirir: qloballaşma prosesinin sürətləndirilməsi, dünya ölkələri arasında sərhədlərin aradan qaldırılması, onların iqtisadiyyatlarının bir-birinə bağlanması və s. Bu proses, maliyyə bazarlarına xüsusilə təsirgöstərir və maliyyə böhranı anlayışını formalaşdırmışdır. Maliyyə böhranı yüksək inkişaf etmiş dövlətlərdə başlamışdır, lakin onun təsiri dünyanın bir çox ölkələrində müşahidə edilmişdir. Maliyyə bazarlarda böyük bir qeyri-sabitliyə səbəb olan maliyyə böhranı. Maliyyə bazarlarında böyük dəyişkənliyə səbəb olan maliyyə böhranı, onun təsirinə məruz qalan ölkələri zəiflətməmiş, bu ölkələrə xarici sərmayələrin daxilolmalarını azaltmış, sənaye istehsalını azaltmış və işsizlik səviyyəsinin artmasına səbəb olmuşdur. Beynəlxalq kapital hərəkətinin informasiya və kommunikasiya texnologiyasındakı böyük inkişafdan təsirləndiyi və dəstəkləndiyi bu prosesə qloballaşma deyilir. Texnoloji inkişaf və qloballaşma prosesi dünya iqtisadiyyatlarını daha asılı hala gətirmişdir. Ölkədə iqtisadi böhranlar “bir ölkədə gözlənilməz şəkildə və ya yetərsiz ya da yanlış idarəetmə üsulu ilə müəyyən bir müddətdə baş verən makroiqtisadi böhranlar kimi” tərif edilə bilər (Robert S.,2006, s.86).

Maliyyə böhranı iqtisadiyyatda olan bankların və şirkətlərin əksəriyyətinin iflas olmağa başlayacağı və ya iflas olmaqdan qorxduğu bir vəziyyət kimi ifadə edilə bilər. Ölkədəki maliyyə böhranı digər ölkələrə yayıla bilər. Bu xüsusiyyət maliyyə böhranlarının ötürülməsi və yayılması təsiri adlanır. Maliyyə böhranı yalnız ölkə iqtisadiyyatına təsir edir, həm də digər ölkələrə yayılır. Maliyyə böhranları iqtisadi artım və sabitliyə mənfi təsir göstərmişdir. Maliyyə sahəsində başlayaraq real sektora yayılmış və bütün iqtisadiyyatı əhatə etməklə genişlənmiş

bir böhran 2007-ci ildə ABŞ-da yaşanmışdır. Bu böhran maliyyə bazarlarında bankları, pul birjalarını, istiqrazları və digər sahələri əhatə etmişdir.

Maliyyə sahəsində başlayaraq real sektora yayılan və bütün dünya iqtisadiyyatını əhatə etməklə genişlənmiş bir böhran 2007-ci ildə ABŞ-da yaşanmışdı. Başlanğıcda ipoteka böhranı olaraq ortaya çıxmasına baxmayaraq, 2007-ci ilin yazında ABŞ mənzil bazarında baş verən qlobal böhran prosesində likvidlik böhranı halına gəlmiş və maliyyə bazarlarından sonra real sektora mənfi təsir edərək, eyni zamanda inkişaf etmiş kapitalist ölkələrdən başqa digər ölkələrə və bölgələrdə də təsir göstərmişdir. Böhranın nəzarət altına alınması üçün, ABŞ-ın da daxil olduğu Qərb dövlətləri tərəfindən, bazarlara trilyonlarla vəsait və kreditlər qoyulmuşdur. Böhranın səbəbləri kimi, likvidliyin bolluğu və nəticədə yaranmış kreditlər, həddindən artıq sekuritizasiya, şəffaflığın olmaması, reyting agentliklərinin effektivliyində qeyri-adekvatlıq, həmçinin tənzimləyici və nəzarət orqanlarının müdaxiləsinin gecikməsi göstərilə bilər. 2008-ci il böhranının əsasında pulun çoxluğu səbəbiylə yaranan həddindən artıq borcların meydana gəlməsidir. Həyata keçirilən ticarət nəticəsində əldə edilən böyük borclar bu böhranın əsasını təşkil edir (Bessis, J. 2002, s.92).

2000-2006 illər arasında likvidlik miqdarı əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bu likvidliklərin bir investisiya və kreditə çevrilə bilməməsi böhranın başlamasına gətirib çıxarmışdır. İpoteka ərizəsi vasitəsilə hər kəsə borc verilməsi böhrana səbəb olan əsas amillərdən biridir. Bu kreditlər ev almaq üçün istifadə olunurdu. Buna görə mənzil tələbi artmışdır. Mənzil tələblərinin artması qiymətli kağızların dəyər qazanmasına gətirib çıxarmışdır. Mənzil qiymətlərinin artması geri ödənişləri çətinləşdirmişdir. Bir yerdə zincirin qırılması ilə böhran ortaya çıxmışdır. ABŞ-da yaşanan böhranın ən çox hiss olunduğu ölkələr İngiltərə, Almaniya və Fransa idi. Böhranın təsiri Avropa iqtisadiyyatına təsir göstərməyə başlamışdır və Aİ ölkələri bir sıra qərarlar qəbul edərək böhranın təsirlərini həll etməyə çalışmışdır. Digər ölkələr də buna bənzər tədbirlər görmüş və qəbul edilmiş qərarlara dəstək vermişlər. Qlobal böhranın mənfi təsiri inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha aydın

şəkildə hiss olunmağa başlamışdır. Qlobal maliyyə böhranı bir çox ölkənin real və maliyyə sektorlarına mənfi təsir göstərmişdir.

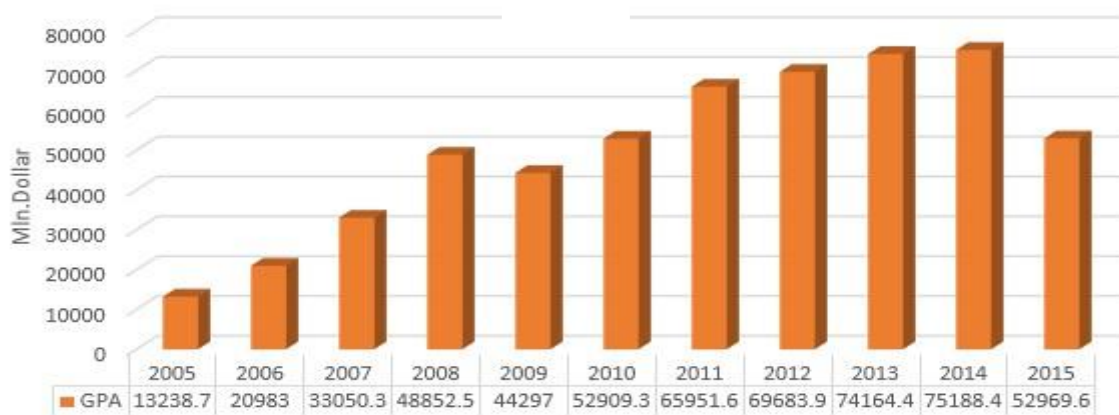
İqtisadi fəaliyyətlərdə müxtəlif səbəblərə görə gözlənilməz böhranlar baş verə bilər. Böhran olaraq təyin olunan iqtisadiyyatda baş verən səngimələrin əsas mənbəyi əsasən maliyyə sektorundan yaranmış böhrandır, lakin Mişkinə görə: "Böhranın əsas kriteriyası maliyyə bazarlarının fəaliyyətinin effektiv şəkildə pozulmasıdır". Son zamanlardakı qlobal maliyyə böhranının əsas mənbəyi ABŞ iqtisadiyyatının maliyyə sektorunda baş verən axsamalardır. Xüsusilə, digər makroiqtisadi disbalanslarla birlikdə mənzil sektorunda kreditlərin düzgün bölüşdürülməməsi bank sektoruna, maliyyə sektoruna və istehsal sektoruna təsir edərək dünya ölkələrinin iqtisadiyyatına təsir göstərmişdir. Qlobal maliyyə böhranı ilə əlaqədar ədəbiyyatda çox sayda fikir vardır, baxmayaraq ki, ABŞ iqtisadiyyatında maliyyə sektorundakı problemlərə görə bir intensivlik vardır. Qlobal iqtisadi böhran yüksək riskli mənzil kreditləri ilə əlaqəli beynəlxalq bank böhranıdır. Qlobal maliyyə böhranının və onun səbəb olduğu qlobal böhranın əsas mənbəyi ABŞ-ın nəzarətsiz maliyyə sektorudur. İpoteka bankçılıq və ABŞ-ın bütün maliyyə sektoru üzrə böhranın əsas səbəbi; evlərin qiymətlərində uzun müddətli artım və sonra əksinə sürətlə azalmağa başlamasıdır (www.cbar.az).

2008-ci ildən irəliləmiş olan və bütün dünyaya yayılan ipoteka böhranı kiçik bir segmentə deyil, eyni zamanda bütün ABŞ maliyyə sisteminə təsir etmişdir. Az gəlirli ailələrə yüksək riskli kreditlər verən bu təşkilatlar kredit müqavilələrini birləşdirdilər və onları birja bazarlarında alına və satıla biləcək istiqrazlar halına gətirdilər və onları investisiya bankları və kommersiya banklarına satdılar. Böyük Strukturda olan yüksək riskli ipoteka borclarını tutan investisiya bankı olan Bear Stearns, mart ayında iflas etmişdir və ABŞ hökuməti tərəfindən başqa bir investisiya bankı olan JPMorgan Chase'e satılmışdır. Bu iflası başqa bir investisiya bankı, Lehman Brothers və Merrill Lynch və sığorta şirkəti American International Group izləmişdir. Vaşinqton Mutual və Wachovia kimi banklar iflas etmiş və digər səhmləri banklara satılmışdır. Bu böhranı dayandırmaq üçün, ABŞ Konqresi sentyabr ayının sonlarında 700 milyard dollarlıq bir xilasetmə paketini

təsdiqləmişdir. Birləşmiş Ştatlardakı böhran tez zamanda Avropaya yayılmışdır. Bu böhranda İslandiyanın üç böyük bankı iflas etmişdir. 2008-ci ildə İslandiyanın Kronası Avroya qarşı 40% dəyər itirmişdir və İslandiyanın inflyasiya səviyyəsi 15% -ə çatmışdır. Birləşmiş Krallığın daşınmaz əmlak bazarında da ABŞ kimi böyük bir azalma olmuşdur. Qlobal maliyyə böhranı bu mənada inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə fərqli təsir göstərə bilər. İnkişaf etməkdə olan bir sıra ölkələrdə bank riskləri böhranlarının səbəbləri; kapital axınları, inkişaf etməkdə olan ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələrə kapital axınları və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün yüksək faiz dərəcələri, yüksək risk dərəcələri və qeyri-sabit iqtisadi strukturları olan iqtisadi mühitə görə bu ölkələrin maliyyə sistemini iflasa gətirə bilər. Bundan əlavə, ictimai və tez-tez siyasi müdaxilələrlə qarşılaşan bank sektoru sistem içində zəif struktur kimi formalaşaraq və sistemin digər ünsürlərinə mənfi təsir göstərmişdir (Məmmədov Z.F, 2010, s.112).

Qlobal maliyyə böhranının ÜDM-yə təsir etməsi dolayı ilə bank risklərində təsir edir. Azərbaycan da artan büdcə kəsirlərini, eyni zamanda tədiyyə qabiliyyətinin dayanaqlığını təmin etmək üçün özünün milli valyutasını devalvasiya etmişdir. Statistik göstəricilər əsasında görmək olar ki, Azərbaycan müstəqillik qazandığı dövrdən 2015-ci ilədək olan bir dövr ərzində ÜDM-nin həcmi hər əvvəlki illərdə olan müvafiq dövrlərə nisbətən daha da artmışdır. Təkcə 2009-cu ilə baxıldıqda Qlobal Maliyyə Böhranı səbəbinə görə bir əvvəlki ilə nisbətdə ümumi istehsal edilən ümum daxili məhsulun həcmində azalma müşahidə edilmişdir. Aşağıdakı diaqramda isə son on il müddətində ÜDM-nin artım tempi təsviri edilmişdir.

Diagram 1. 2005-2015 illər ÜDM-nin artımı

Mənbə: <http://caspiantbarrel.org/az>

Diagramdan da məlum olur ki, on illik bir dövr ərzində ÜDM-nin həcmi artımı müşahidə edilmişdir. 2005-2008-ci illər arasında ÜDM həcmi üç dəfəyə yaxın artmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatında 2012-ci ildən sonrakı dövr ərzində qeyri-neft sektorunun ÜDM-dəki həcmi ənənəvi sektora nisbətən çox olmuşdur və bu vəziyyətin davamlı dinamik olması müsbət cəhətini göstərir.

Bəzi hesabatlarda xüsusilə sistemə əhəmiyyətə malik olan banklar, maliyyə risklərinə qarşı mübarizə aparıldığı göstərilir. Son 5 illik dövrdə banklarda cəzaların, razılaşma və digər xərclərin ən az 51%-i və ya 1 milyard dollar itirməsinə səbəb olduğu vurğulanır. 6% -i isə ən az 20 milyard dollar zərərin olduğunu göstərir. Bu il qeyri-maliyyə riskləri bank rəhbərlərinin gündəminə gəldiyi hesabatda; xüsusilə nağd pul vəsaitlərinin yatırılması və sanksiyaların həcmi artırılmasının əhəmiyyətli olduğunu göstərir. 2015-ci ildə bankların 52% -i nağd pullarla bağlı riskini ən böyük risklərdən biri hesab edərkən 2016-cı ildə bu nisbət 72% -ə yüksəlmişdir. Sanksiyalarla əlaqədar risk 2015-ci ildə 30% -dən 2016-cı ildə 52% -ə yüksəlmişdir. Digər tərəfdən respondentlərin təxminən yarısı (48%) kiber təhlükəsizliyin bank rəhbərliyi üçün ən vacib üç təhlükə sırasında olduğunu, 77% isə əməliyyat risklərinin ötən ilin göstəricisindən çox olduğunu göstərmişdir(www.adif.az).

Banklar son zamanlar risklərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirməsi üçün mühüm addımlar atmışlar. Araşdırma nəticələrinə görə; bankların bəziləri kredit xidmətlərindəki qarışıqlığı azaltmağa çalışarkən, bəziləri isə işçilərin təlimlərini

inkişaf etdirir. Bəzi banklar risk mədəniyyətinin və işçilərin münasibətini gücləndirmək üçün bəzi tədbirlər həyata keçirirlər.

Araşdırmalar qlobal maliyyə böhranından bəri bankların risklərin idarə olunmasında əldə etdiyi irəliləyişin 15 illik bir müddətin yarısı qədər ola biləcəyini göstərir. Buna baxmayaraq, gəlirlərin artması üçün artan investorların təzyiqi, bank sistemini, o cümlədən, sistematik əhəmiyyətə malik olmayan banklar da daxil olmaqla, növbəti 3 il ərzində 10% -dən 15% -ə qədər kapital sərfiyyatı hədəfinə çıxarır (www.adif.az).

Son illərdə dünyada baş verən maliyyə böhranının maliyyə bazarında bank risklərinə təsiri artmışdır. ABŞ və Avropanın maliyyə bazarında ən əhəmiyyətli sayılan banklarda və maliyyə sistemində baş verən böhran bank sektoruna və demək olar ki, bütün sektora yayılmışdır. Bu qlobal böhranın təsiri ilə bütün ölkələr tənəzzül yaşamışdır. Maliyyə sektorundakı böhranın böyüməsi banklarda risklərin idarə edilməsi məsələsinin aktuallaşmasına səbəb olmuşdur. Bankçılıq sektorunda şirkətin idarə edilməsinin əsas məqsədi sahibkarlara məxsus olan aktivlərin dəyərini artırmaqdır. Hər bir sahədə olduğu kimi, bu məqsədin həyata keçirilməsi özlüyündə müəyyən risklər gətirir. Birinci fəsildə maliyyə və bank sektorunun bu məqsədə çatmaq üçün faiz dərəcəsi, bazar, kredit riski, balansdan kənar aktivlər, texnologiya və əməliyyat, valyuta, ölkə, likvidlik və iflas riskləri kimi risklərlə qarşılaşdığı göstərilmişdi .

Qlobal maliyyə böhranı banklar faiz dərəcəsi riskinə qarşı tətbiq edə biləcəyi iki spesifik və mühüm siyasət vardır. Bunlardan birincisi, ödəniş vədlərinin mümkün olduğu qədər bərabərləşdirilməsi şəklində faiz risklərindən qorunmasıdır. Bu üsul faiz dərəcəsi riskini aradan qaldırmaq üçün ən effektiv üsul olmasına baxmayaraq bunu praktiki olaraq mümkün olmadığı göstərilir. Bankların işlərinin xüsusiyyətinə görə az müddətli mənbələrinə baxmayaraq, uzun vədələi kredit istifadə edən maliyyə vasitəçiləridir. Buna qarşılıq sığorta şirkətləri isə uzunmüddətli resurslara və aktiv varlığına malikdirlər. Bankların aktiv və öhdəliklərini bərabərləşdirməyə çalışmaları qərarlılıq olma prinsipini də mənfi təsir edə bilər. Məsələn bankdan 5 illik müddəti əhatə edən ev krediti almaq

istəyən bir müştəriyə, ev kreditləri strukturuna mənfi təsir edəcəyini deyərək müştəri balans strukturuna mənfi təsir göstərəcəkdir. Bu səbəblərdən global böhranda faiz dərəcəsi riskinə görə balans strukturu və öhdəliklərinin idarə edilməsinə diqqət etmək vacibdir. Faiz dərəcəsi riskinin aradan qaldırılması üçün ikinci üsul törəmə alətlərin istifadəsidir. Banklar faiz dərəcəsi riskini aradan qaldırmaq üçün istifadə edə biləcək törəmə alətlər Forward və "Future" müqavilələr, "Opsiyon" müqavilələri və faiz Swaplarıdır (Roland K,2000, s.47).

Banklarda baş verən risklər, həmçinin bankların əlində olan vəsaitlər bankların risklərinin idarə edilməsi proseslərinin və bankın gəlirliliyini təmin edərək davamlı inkişafının vacibliyini göstərir. Baş vermiş global maliyyə böhranı, bankların riskləri ilə əlaqədar olan zərərin nəzərə alınması ilə daha ətraflı qiymətləndirilir. Lakin burada qeyd etmək lazımdır ki, riskləri minimuma endirmək üçün strategiya yaratmaq vacibdir. Risklərin idarə olunması banklar tərəfdən həyata keçirilməlidir, lakin bu proses maliyyə təcrübəsi tələb edən və diqqətlə həyata keçirilməsi lazım olan bir fəaliyyətdir. Bank sektorunda daxili audit fəaliyyəti risklərin idarə olunması sahəsində yeni bir anlayış olmaqla auditlərin təmin edilməsi ilə yüksək səviyyəli əlavə dəyər yaradır. Daxili auditorların daxili audit fəaliyyətinin effektiv və əlavə dəyərini təmin etmək üçün maliyyə məsələlərində kifayət qədər məlumat və təcrübəyə malik olması lazımdır.

Qeyd edək ki, 2018-ci ilin 1 iyun tarixinə əhalinin banklardakı əmanətləri 7867.5 milyon manat təşkil etmişdir. **2018-ci ilin 1 iyun tarixinə milli valyutada olan depozitlər illik müqayisədə 12.5% artmışdır.** Cari ilin birinci yarımilliyi ərzində əhaliyə istehlak bazarında satılmış olan bəzi əmtəələrin və eyni zamanda göstərilmiş xidmətlərin ümumi həcmi ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.5% artaraq 21704.7 mln. manat səviyyəsində müşahidə edilmişdir. 2017-ci ilin yanvar-iyun ayları ilə müqayisədə əmtəə dövriyyəsi eyni zamanda əhaliyə göstərilən pullu xidmətlərin həcmi 2.5% artmışdır. 2018-ci ilin yanvar-iyun aylarında ölkə əhalisi ticarət şəbəkəsindən ərzaq məhsulları və həmçinin qeyri-ərzaq malları almış və bu göstəricilərin həcmi ötən ilə müvafiq dövrü ilə müqayisədə müvafiq olaraq 1.9% və 3.1% artmışdır (www.economist.com).

Diaqram 2. Əhalinin əmanətləri, dövrün sonuna, mln. AZN

Mənbə: <https://economy.gov.az>

2017-ci ildən güclü artım göstəricisi ilə geridə qalan dünya iqtisadiyyatı 2018-ci ilə optimist gözləntilərlə başladı. ABŞ-da artım tempinin yüksəlməsi maliyyə siyasətinin təkmilləşməsi addımları inkişaf etmiş iqtisadiyyatların artımını dəstəkləyərək, son illərdə inkişaf etmiş iqtisadiyyatlarda genişlənən pul siyasətinə öz təsirini göstərmişdir. İnkişaf edən iqtisadiyyatlardakı bərpa gücü bu iqtisadiyyatların ticarət tərəfdaşı olan və neft istehsal edən ölkələrin inkişaf edən iqtisadiyyatların gözləmələrini yaxşılaşdırdı. Böhrandan sonrakı dövrdə görülən tədbirlər dünya iqtisadiyyatının əsasını formalaşdırmaqla, maliyyə sistemini əvvəllərdən daha güclü hala gətirmişdir. Bununla yanaşı, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlardakı müsbət artım, ilin ikinci yarısı ilə birlikdə, qlobal ticarətdə müdafiəçi addımların yaratdığı qeyri-müəyyənliklər nəticəsində pozulmuşdur.

ABŞ Federal Ehtiyatları (Fed) faiz dərəcələrini artırmağa və inkişaf etməkdə olan ölkələrin borclanma xərclərini artırmağa davam etdi. Buna baxmayaraq, Böyük Britaniyanın Aİ-dən çəkilmə prosesi ilə bağlı geosiyasi gərginliklər və qeyri-müəyyənliklər maliyyə bazarlarında yüksək dəyişkənliyə gətirib çıxarmışdır. Bu dəyişikliklər son illərdə dünya iqtisadiyyatında baş verən güclü artım tendensiyasının davamlılığını qarşılaşdıran problemləri artırmışdır. Politoloqların dünya iqtisadiyyatının təməllərini təşviq edən və möhkəmləndirən struktur islahatlarını tez bir zamanda həyata keçirməsi vacibliyi ortaya çıxmışdır.

Qlobal Böhrandan sonra inkişaf etmiş ölkələrdə büdcə kəsirləri və borc problemləri artmışdır və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sürətli artımın olmasına baxmayaraq, cari açığın və inflyasiya təzyiqlərinin artmasına baxmayaraq, son

səkgiz il ərzində global qeyri-bərabərlik azalmış və uzunmüddətli stabilliyin qurulmasına çalışılmışdır. Maliyyə sektorunun bərpasında sektorun böyük payı olan banklar yenidən qurulmuş və effektiv tənzimləmə və nəzarət strukturu yaradılmışdır.

Türkiyə, dünyada davam edən qeyri-müəyyənlik mühitində kredit risklərinin böyüməsi və valyuta məzənnələrində həddindən artıq dalğalanmalara qarşı qorunması üçün ənənəvi pul siyasəti təcrübələrindən fərqli qeyri-ənənəvi pul siyasəti alətlərini təqdim etmişdir.

2014-2015-ci illərdə global iqtisadiyyatda; Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ) istisna olmaqla inkişaf etmiş ölkələr böhrandan təsirlənən iqtisadiyyatlarını bərpa etmək üçün mübarizə aparır və inkişaf etməkdə olan ölkələr inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi böhranların böyümə problemindən təsirlənməyə başlamışdır. Böhrandan sonra ABŞ, Avropa Birliyi (AB) və Yaponiya iqtisadiyyatları, maliyyə sektoruna likvidlik və kapital dəstəyi təmin etmək üçün sürətli bir pul genişləndirilməsi prosesinə daxil olmuşdur.

Bununla birlikdə, inkişaf etmiş ölkələrdə tələbatın olmaması səbəbiylə pulun çoxluğu öz təsirini itirmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr öz problemlərini bu vasitə ilə qarşılamışlar. 2015-ci ildən etibarən bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sürətli iqtisadi itki problemi yaşanmış, işsizlik artmış və əmtəə qiymətləri müvafiq olaraq azalmışdır. Ayrıca Amerika Mərkəzi Bankı (Fed-in) pul siyasətinin tətbiqi (təhvil alışı sonlandırması, likvidlik tədbirlərini azaltması və faiz artırımına getməsi) bu müddəti daha da sürətləndirmişdir.

2015-ci ildə global artım yavaşlamış və 3,1% olaraq reallaşmışdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə böyümə sürəti inkişaf etməkdə olan ölkələrdə məhdud olsa da, 1,9% səviyyəsinə qədər sürətlənmişdir və 4% -ə yüksəlmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə pul siyasəti inkişafda olanlardan fərqlənir. ABŞ iqtisadiyyatı və məşğulluq bazarında müsbət dəyişikliklər baş vermişdir və siyasət çərçivəsində məhdud dərəcədə artmışdır. Avropada pul siyasəti təcrübələri davam etdirilmiş və faiz dərəcələri ümumiyyətlə çox aşağı olmuşdur (www.economist.com).

Bundan əlavə, inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət borcunun səviyyəsi və bank sektorunun problemləri də faizlərin aşağı səviyyədə qalmasına səbəb olmuşdur. Bu ölkələrin əksəriyyətində sürətlə artan büdcə kəsirlərinin təsirinə görə, ölkənin borc fondunun ümumi daxili məhsula (GSYH) nisbəti 2015-ci ildə sürətlə artmış və maliyyə sektoruna verilən məlumata görə 104,8% -ə çatmışdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu nisbət 2015-ci ildə 45.1% səviyyəsinə azalıbdır. Qlobal risk, zəif artım göstəricisi, yüksək geosiyasi risklər və qeyd olunan ölkələrdə enerji və əmtəə qiymətlərinin azalması səbəbindən aşağı qalmışdır. Bu səbəblə inkişaf etməkdə olan ölkələrdən sərmayə çıxışı olmuş, bu ölkələrin pul və sərmayə bazarlarında qeyri-sabitlik artmış, aktiv qiymətləri düşmüş, pul vahidlərində dəyər itkisi yaşanmış və faiz dərəcələri üzərindəki təzyiq artmışdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə əmtəə qiymətlərinin azalması səbəbindən inflyasiya səviyyəsi 0,3% səviyyəsində olmuş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu göstərici 5% təşkil etmişdir. Bununla yanaşı tələbatın azalması və ixrac bazarlarının azaldılması səbəbindən yüksək subsidiya siyasəti həyata keçirilmiş, qlobal əmtəə qiymətləri indeksi 36% azalıb, neftin qiyməti 30% azalmışdır (www.economist.com).

Maliyyə böhranı müasir iqtisadiyyatın ən vacib və maraqlı aspektlərindən biridir. Bu böhranlar kapitalizmin ən erkən dövrlərindən irəli gəlir və bu sistemin mahiyyətindən - mənfəətin prioritetindən irəli gəlir. İlk maliyyə böhranı, 1716-1720-ci illərdə, Françadakı Şotlandiya doğulan John Loon tərəfindən qurulan maliyyə piramidaları nəticəsində meydana gəldiyi düşünülür. O zamandan bəri maliyyə böhranları azalmamışdır, gündən-günə artmaqdadır.

Bütün maliyyə böhranların elm adamları tərəfindən müəyyən səbəbləri, xüsusiyyətləri və əhatəli araşdırmaları vardır. Əlbəttə, son böhran ətraflı araşdırılacaq bir mövzudur. Lakin bir çox tədqiqatçı aşağıdakı səbəbləri vurğulayır:

- Böhrandan əvvəl bazarda çaxnaşma.
- Mərkəzi bankların siyasətləri.
- Spekulyativ əməliyyatlar (P. Krugman, BVF direktoru Dominik Stross-Kan).

- Yüksək mənfəəti davam etdirmək üçün riskli əməliyyatlar həyata keçirmək (UK Bank CEOi Peter Jay);
- 20-ci əsrin sonunda, çoxu investisiya bankı mülkiyyət formasını dəyişdirdi, ortaqlıq səhmlərinə keçərək yurd xaricindən daha çox sərmayə çəkməyə başladı. Nəticə olaraq, bu banklar şöbələrində London, Dubay, Sinqapur və Moskvada açdılar.
- Kompleks quruluşa sahib maliyyə aktivlərinin ədalətli dəyərində naməlumluq.
- İnflyasiya.
- Kreditlə bağlı olaraq böyük ekspansiya.
- Bəzi icarət şərtlərinin pozulması.
- Maliyyə bazarlarının liberallaşdırılması.
- Bəzi işlərdə faktorları kəmiyyət olaraq qiymətləndirmə cəhdi də vardır. (cədvəl 2.1)

Cədvəl 2.1. Müxtəlif amillərin bank sektorunda baş vermiş böhranlara təsiri (faizlə)

Tənzimləmə və nəzarət səhvləri	90
Bank menecmenti səhvləri	69
Ticarət şəraitinin pisləşməsi	69
İqtisadi tənəzzül	55
Siyasi müdaxilə	40
Affilə olunmuş "şəxslərə" kreditlər	31
Spekulyativ "köpük"	24
Dələduzluq	21
Dövlət orqanlarının kreditləşməsi	21
"Holland sindromu"	14
Kapitalın ölkədən çıxması	7
Məhkəmə sistemində səhvlər	7
Depozitlərin banklardan intensiv çıxarılması	7

2.2. Bank-kredit sistemində baş verən risklərlə böhranların əlaqəsinin təhlili.

Böhranlardan sonra ölkəmizin maliyyə sistemində həyata keçirilən struktur islahatlar dövlət sektorunun daxili və xarici borcunun azalmasına və bank sektorunun sağlam bir çərçivəsinin yaradılmasına gətirib çıxarmışdır. Bu inkişaf nəticəsində bank sisteminin vasitəçilik funksiyası xeyli təkmilləşdirilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2018-ci il avqustun 24-də Prezident İlham Əliyev “Azərbaycan Respublikasında dövlət borcunun idarə edilməsinə dair orta və uzun müddət üçün Strategiya”nın təsdiq edilməsi haqqında sərəncam imzalayıb. Təsdiq edilmiş yeni strategiyanın ən önəmli məqsədi dövlət bocalmalarında səmərəliliyin artırılması, beynəlxalq iqtisadiyyat həm də maliyyə sistemində baş verən hadisələr əsasında ölkənin maliyyə dayanıqlılığının daha da gücləndirilməsi, gələcəkdə yeni fərsətlər və imkanlar diqqətə alınmaqla maliyyə və bank sistemindəki risklərin effektiv olaraq idarə olunması və nəzarət mexanizminin təkmilləşdirilməsi, habelə, dövlətin maliyyəyə olan tələbatının ən az xərcə ödənilməsi üçün lazım olan kriteriyaları müəyyən etmək, bu kriteriyalara müvafiq olaraq siyasət istiqamətini formalaşdırmaq və bütün aidiyyəti tərəfləri bu haqda uyğun qaydada məlumatlandırmaqdır. Sənəd uzunmüddətli və ortamüddətli dövrləri əhatə etməklə, 2020-ci ilə kimi dövlət borcu sahəsindəki yeni strategiya və hədəflədiyi tədbirlərlə bağlı planından, 2025-ci ilədək olan dövr üçün uzunmüddətli baxışdan ibarətdir.

Bankların balansının strukturu və quruluşuna görə, kredit riski bankların məruz qaldığı ən mühüm risk növüdür. Son dövrlərdə sürətlənmiş mənfəət marjlarının daralması, maliyyə qurumları arasında rəqabətin artması və son illərdə sürətlə inkişaf edən geniş müştəri iflasları son üç onillikdə kredit riskinin ölçülməsində istifadə olunan metodların mürəkkəbliyinə səbəb olmuşdur. Kredit riskini modelləşdirmək üçün istifadə olunan dörd əsas yanaşma vardır: kovaryans modeli, aktuar model, merton əsaslı simulyasiya modeli və makroiqtisadi default model. Aktuar modeli CreditRisk + TM proqramı ilə Credit Suisse tərəfindən tətbiq edilmiş, Merton əsaslı simulyasiya modeli, KMM şirkətinin

PortfolioManager™ və CreditMetrics™ proqramında Risk Metrics tərəfindən tətbiq edilmişdir. Makroiqtisadi default modeli McKinsey tərəfindən hazırlanmış CreditPortfolioView™ proqramında tətbiq edilmişdir.

Risqləri analiz edərkən risklərin ölçülməsi metodlarının mürəkkəbliyi ilə bağlı ətraflı məlumat əldə etmək lazımdır. Bu məqamda maliyyə qurumlarının portfelleri haqqında məlumat toplama tədbirlərindən əlavə, kredit bürolarının fəaliyyətlərinin təhlilinin əhəmiyyəti artmışdır. Araştırmalar, kredit riskinə bağlı parametrləri hesablamağın bankların ən əhəmiyyətli problemi olduğunu göstərir. Digər tərəfdən, kredit itkisinə səbəb olan amilləri anlamaq vacibdir. Bu faktorları nəzərdən keçirərkən, müştəri ilə əlaqəli ola biləcək böhranlar, böhranlar, siyasi səbəblər, sosial amillər və yanlış faktorlar, kredit mədəniyyəti, təcrübəsizlik və ya daxili amillər kimi sistemə risklərdən qaynaqlandığını görmək olar. Kredit riski sistemli bir komponentinin idarə olunmasında stress testləri həm maliyyə orqanları, həm də banklar tərəfindən istifadə edilə bilən bir vasitə sayılır. 1990-cı illərdən bəri stress testləri banklar tərəfindən məcburi istifadə olunmasına baxmayaraq, Lehman Brothers 2008-ci ilin sentyabr ayında iflas edəne qədər risklərin idarə edilməsində kiçik rol oynamışdır. Bu tarixdən etibarən səlahiyyətli, maliyyə istiqrarsızlığının təsirini azaltmaq üçün tənzimləyici və audit standartlarını sıxlaşdıraraq stress testlərini tətbiq etməyə başlamışdılar (Жуков К.Ф, 1997, s.21).

Stress testləri istisna və ya potensial böhranlar baş verərsə, maliyyə sisteminin sağlamlığını qiymətləndirmək üçün bankın orqanları və mərkəzi banklar tərəfindən istifadə olunur. Stress testləri maliyyə qurumları tərəfindən daxili modellərini başa çatdırmaq üçün otuz il müddətinə risk idarəetmə vasitəsi kimi qiymətləndirilmişdir. Digər tərəfdən, stress testləri də hüquqi infrastrukturun tərkibindədir və bankların böhran zamanı stress vəziyyətlərində kifayət qədər kapitalın saxlanması qabiliyyətini qiymətləndirmək üçün bankın seçəcəyi üsullarından istifadə etməsini tənzimləyir. Bundan əlavə, bir çox ölkənin milli qanunvericiliyində müntəzəm stress testi tələb olunur. Stress testləri mikro səviyyədə maliyyə qurumları tərəfindən istifadə edilmiş və son illərdə makro sabitlik təhlili üçün istifadə oluna biləcək mühüm bir vasitə olmuşdur. Stress

testlərinin IMF və Dünya Bankı tərəfindən Maliyyə Sektorunun Qiymətləndirilməsi Proqramı çərçivəsində bankların sisteməlik sabitliyinə maneə olan risklərin qiymətləndirmək və təhlil etmək üçün istifadə edilir.

Makro stres testinin tətbiq edilməsi üsulu olaraq ədəbiyyatlarda iki əsas yanaşma vardır. Bunlardan birincisi, bankların kredit itkiləri və makroiqtisadi amillər arasındakı əlaqəni təhlil edərək, maliyyə sektorunun dayanıqlığını müəyyən edən balans modelləri yanaşmadır. Bu yanaşma çərçivəsində Pesola (2001), Kalirai və Scheicher (2002), Delgado və Saurina (2004) makroiqtisadi amillərin kredit riskləri və itkiləri təhlil edilmişdir. Bundan əlavə, vaxt seriyasına əlavə olaraq təhlil üçün müəyyən bir vaxt ölçümü əlavə edilmiş və panel məlumatları təhlili aparılmışdır (Bessis, J., 2002, s.124).

Digər makro stres testi yanaşması, riskə məruz qalan dəyərli yanaşma, makro dəyişənlərin korporativ / kommersiya və ev təsərrüfatında default riski üzərində təsirlərini təhlil edir və bu bankların bazar dəyərinə uyğun olaraq kredit itkilərinə təsirini müəyyən edir. Wilson və Mertonun (1974) tədqiqinə əsasən bu sahədə iki əsas ədəbiyyat vardır. The Wilson (1997a, b) yanaşması, varsayılan sektorların makroekonomik dəyişikliklərin inkişafına olan təsirini modelləşdirilməsinə imkan verir, Merton (1974) yanaşması ilkin olaraq makro təməllərdəki dəyişimin hissə sənədi qiymətlərinə təsirini modelləşdirir və daha sonra bu dəyişiklik olabiləcək ehtimallara çevrilmiş və yanaşmaya yeni mərhələ əlavə edilmişdir.

Maliyyə bazarlarında ən qədim risk növü olan kredit riski, ən ümumi şəkildə, borcalan şəxsin vaxtında kredit ödəmələri ilə bağlı öhtəliklərini yerinə yetirilməməsi səbəbindən bankın məruz qaldığı itkilər kimi izah edilə bilər. Bankın itkisi, gəlirin və ya kapitalın azalması və ya xərclərin artması zamanı baş verə bilər. Borcalan tərəf şirkətlərdən, fiziki şəxslərə və hökumətlərə qədər geniş bir əhatə dərəcəsi olmaqla yanaşı, yerinə yetirilməsi lazım olan performans, kredit kartlarından törəmə alətlərə qədər bir çox fərqli formada formalaşma bilər.

Kredit riski, bankların məruz qaldığı ən əhəmiyyətli maliyyə riskidir. Bankın kredit riskini seçdiyi və idarə etdiyi üsul gələcək fəaliyyətində həlledici rol

oynayır. Faktiki olaraq, kredit riskinə aid olan on dəyişəndən beşi FED tərəfindən hazırlanmış ABŞ-da bank iflasının determinantlarını müəyyən edən modeldir. Ölkəmizdə bank sövdələşmələrinin böyük əksəriyyətində kredit itkiləri nəticəsində yaranan itkilər və likvidlik çətinlikləri mövcuddur .

Digər tərəfdən, qlobal böhranın baş verdiyi illərdən etibarən kredit riski bankların çoxunun risk idarəetmə və nəzarətin əsas problemi olmuşdur. Bu vəziyyətin səbəblərini nəzərdən keçirərkən, bazar riskinin daha yaxşı araşdırılmasına baxmayaraq, bankların iqtisadi əsasları kredit riski üçün qorunur, lakin kredit riskin ölçülməsi, təhlili və idarə edilməsi üsulları kredit riskinin əhəmiyyəti ilə eyni dərəcədə olmamışdır. Bundan əlavə, liberalizasiya təzyiqi və dünya bazarlarının artan integrasiyası və elektron bankçılıq kimi yeni paylayıcı kanalların tətbiqi ilə artan rəqabət təzyiqi nəticəsində kredit riskləri daha da artmışdır. Bu baxımdan bank sistemində kredit risklərinin təhlili banklar üçün əhəmiyyətli dərəcədə vacibdir.

2001 iqtisadi böhranı sonrasında tətbiq olunan iqtisadi proqram və maliyyə sistemlə əlaqədar nəzarət etmə mexanizmlərinin əvvəlki illərlə müqayisə edildikdə xeyli təkmilləşdirilməsi və sektoru ətraflı şəkildə təhlil etməsi nəticəsində banklarımızın bu gün əvvəlki illərə müqayisədə çox daha dəqiq və planlı olması, bu səbəbdən də çox daha az "riskə" açıq olmasını təmin etmişdir. Məsələn toksik məhsul deyər adlandırılan və girdikləri bazarlara həcmələri ölçüsündə təşkilatları təxrib edən "hedcinq fondu" ların Azərbaycan bankçılıq sistemində girməməsi təmin edilməsi bankçılıq sektorumuzdakı intizamla əlaqədardır. Bu gün aktual olan "bank kreditləri" ilə əlaqədar problem, artan valyuta məzənnələrinin sərmayələr üzərində yaratdığı mənfi təsir və xüsusilə dünyanın yaşadığı likvidlik problemləri səbəbiylə xarici borc "davamlı" lığın ciddi şəkildə risk altına girməsi, yenidən borc və borc müddətinin uzadılması və s. səbəbləri bankların nağd pul risklərini formalaşdırır. Ölkəmizdə müştəri-bank əlaqəsində təbii olaraq yalnız fiziki şəxslər deyil hüquqi şəxslər və firmalar da bankların müştərisidir. Düşünülməlidir ki, bankların prioritet vəzifəsi özlərinə əmanət edilən "qənaət" ların təhlükəsizliyini təmin etmək, qənaət sahibinin tələbi halında bu pulları dərhal ödənilməlidir. Bankdan alınan pulu

istifadə edənlər, həmçinin aldıkları vəsaitlərin əmanət olduğunu, əks halda istifadə etdikləri resursun mənbəyinin bitməsinə və buna görə də bundan özlərinin də birbaşa təsirlənəcəklərinə səbəb olur (Воронцов И. ,2002, s.94).

Böhranda mənəvi dəstək və motivasiya çox vacibdir. Böhran zamanı hər hansı bir bankın öz strategiyalarının nəticəsində bəzi işçiləri işdən azad etməsi bütün sektor işçilərinə mənfi təsir göstərir. Bu çox təbiidir. Bu hallarda işçilər daha inamlı olmalıdır və verilmiş inamla onların işlərini daha sıx bir şəkildə davam etdirmək üçün imkanlar yaradılmalıdır. Krizlər, bank işçilərinə təhsil, təlimat və idarəetmə bacarıqları qazanmaq üçün imkanlar yaradır. Xalqın çıxışları, onların fərqli xüsusiyyətləri, problemlərə qarşı duruşu belə mühitlərdə baş verir.

Böhrandan əvvəl, nəzəri olaraq ədəbiyyatlarda maliyyə bazarlarında baş verən böhranlar dövlətin strukturda güclü rol oynamasını tələb etdiyini iddia edirdi. Bank sistemindəki böhranlar güclü yayılmavə xarici təsirlərə məruz qalmaq kimi xüsusiyyətlərə malikdir. Bu təsirlər bank sisteminin birbaşa əhatə etdiyi şəxslərdən və şirkətlərdən kənara çıxaraq daha geniş əhatə dairəsi yarada bilər. Maliyyə sistemində baş verəcək iflasdan qaçınmaq üçün hökumətlər, ənənəvi olaraq hüquqi təminatdan asılı olmayaraq, zərərli təsirə məruz qalmış aktivləri iflasdan qorumaq istəyirlər. Lakin, bu müdaxilə mənəvi pozuntu risklərini də özü ilə yanaşı gətirə bilər. Əmanətlərin qanunniliyinin təmin edilməməsi faktı fiziki şəxslərin maliyyə sistemini izləməsi üçün mühüm təşviq yaratmaqla birlikdə (çünki hansı maliyyə institutlarının dəstəklənməsi barədə qeyri-müəyyənlik mövcuddur) fiziki şəxslərin diqqətini cəlb edir. Monitoring funksiyası toplumun marağındadır və ictimaiyyət tərəfindən dəstəklənməlidir. Əlbəttə ki, daha praktik cəhətdən kiçik depozit bankları balanslarını həftədə bir dəfə təhlil etməyəcəkdir və hətta reyting agentliklərində və tənzimləyicilərində də bu təhlilin aparılması üçün çətinliklər üzə çıxması faktıdır. Əslində, maliyyə sektoru qaydalarına uyğun strategiyalar haqqında geniş şəkildə qəbul edilən qaydalar göstərir ki, sahədəki bəzi ekspertlər əsas məsələlər üzrə bəzi məlumatlardan xəbərsizdirlər. Bu problemlər də öz növbəsində banklarda bəzi risklərin daha da böyüməsinə və nəticədə ölkədə böhranın sürətlənməsinə şərait yaradır.

Uzun bir tarixi keçmişə baxmayaraq, inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə tənzimləmə ilə bağlı problemlərə görə maliyyə bazarlarının tənzimlənməsindən imtina edilir. Ümumiyyətlə, bu tənzimləmə tədbirləri azad bazarlara uğurla tətbiq olunacağı düşünülür, lakin bu qaydalar bu bazarlarda baş verən problemlərdən xəbərsiz olan və tənzimlənməyən bank sistemlərində baş verən fəlakətlərdən əlaqəsiz istifadə olunur. Bir neçə iqtisadçı tənzimlənməmiş bank sistemlərini müdafiə edir. Digər tərəfdən, eyni ideoloji gündəmə gələn bir tənzimləyici alətin (sərmayə yetərliliyi standartı) olması fikrini irəli sürür. Bu ideyanın əsasını təşkil edən inam (sərmayə yetərliliyi standartı tətbiqi) azad bazar fəaliyyətinə istiqamətlənmiş minimum standart xüsusiyyətinin olması və tənzimlənməyən bank sisteminin baş verəcək problemlərinə qarşı bir sıra tədbirlər planının həyata keçirilməsidir. Əgər maliyyə sektorunun dərin təhlili aparılsa, bu inancın yalnız qeyri-adekvat deyil, eyni zamanda müəyyən şərtlər altında da məqsədə zidd hərəkət edəcəyi görülür.

Son böhran kredit və bazar riskləri arasındakı əlaqəyə kifayət qədər diqqət yetirilmədiyi təhlükəsinin olduğunu göstərir. Bank, özünün riskli mövqeyini aşağı səviyyəyə endirmək üçün əvvəlki zamanətləri yenidən geri qaytarıldığına inanar, əgər bunun mümkünlüyü yüksək səviyyədədirsə bu zamanət sahibləri iflas edə bilirlər. Bu halda, bank riskləri üçün kifayət qədər güvən olmayacaqdır. Girov qoyma riski ilə bağlı olaraq kifayət qədər kapital bazası yoxdursa (bütün risklər arasında korrelyasiya nəzərə alınmaqla), Koreya və Rusiyadakı böhranlarda olduğu kimi oxşar problemlər meydana gələ bilər. Tənzimləyicilərin əsas çətinliklərindən sayılan bu hal, xüsusilə qeyd olunmalı və diqqət yetirilməlidir. Yalnız girovların nominal dəyərinə deyil, eləcə də emitentlərin balans strukturlarına da baxılmalıdır. Qısacası, məhdudiyyətlər bankın həddən artıq riskli kreditləşmə fəaliyyətinin qarşısını almaq, bankın kreditin verildiyi zaman müvafiq faiz dərəcəsi ilə ödənilməsini, mümkün zərərlər üçün kifayət qədər kapitalla təmin etməkdir. Belə monitoring metodları ənənəvi bank qaydalarının əsasını təşkil edir. Bu cür razılaşmanın dəyəri yüksəkdir, lakin tənzimləyicilər adətən kreditorlardan daha az məlumat əldə edə biləcəyi üçün sui-istifadə hallarına daha çox məruz qalırlar.

Buna görə, tənzimləyici imkanları zəif olduqda, birbaşa məhdudiyyətlərə əsaslanmaq daha məqsədəuyğun hesab edilir (Гармаш Д., 2002, s.128).

Zəif bank tənzimləmələrindəki problemlər və əsas kapitalın yetərliyi standartlarının (birbaşa səbəb olmasa da) uyğunsuzluqları maliyyə böhranlarının formalaşmasına kömək edən əsas amillərdir. Buna görə böhran halında banklar sərmayə yetərliyi standartlarına uyğun olmalıdır ki, bunun israrla tələb edilməsi təbii haldır. Ancaq bu cür bir yanaşmanın məqsədə zərər verməyəcəyini sübut etmək lazım ola bilər. Problem bank sektorunun sistematik problemləri və ayrı-ayrı bank problemləri arasında fərqlənməməsindən yaranır. Bir bankı sadəcə öz daxili problemləri ilə araşdırmaq sistemli nəticələrə malik olmayacaq və makroiqtisadi təsir göstərməyəcəkdir. Buna görə də, bu cür banklar kreditorlar və alternativ maliyyə mənbələri daxil olması ilə yanaşı bir sıra digər çətinliklərlə üzləşə bilər. Lakin sistemli böhranların nəticələri bundan çox daha fərqlidir.

Böhrana məruz qalan bir ölkədə, maliyyə qurumları anidən ortaya çıxan sərmayə yetərliyini qarşılaya bilməmək kimi problemlə üzləşə bilər. Söz mövzusu ölkədə sərmayə yetərliyi standartlarına düzəliş edilməməsi və bankların tələb olunan sərmayə yetərliyini təmin etməsi tələb olunduğunu düşünərsə, iqtisadi tənəzzül prosesində ən azı özəl sektor əlavə kapital artımı üçün ən münasib vaxtı olmayacaqdır. Hökumətin əlavə resurslar vermək istəməməsi bankların açılacaq kreditləri azaltmaq və ya hətta dayandırmaq və şirkətlərin borclarını azaltmaq üçün məcburi tədbirlər görməyə vadar edəcəkdir. İnvestisiya kapitalının tələblərinə cavab verməməsi firmaların fəaliyyətlərinin daralmasına səbəb ola bilər. Bütün bu problemlər bir “bankruptcy” zəncirini formalaşdırmağa başlayacaq. Yəni bank sektorunda risklər daha da artacaq, sistem daha da pisləşir, iflas edən firmaların sayı artdıqca, təmin edilməyən kreditlər də sürətlə artacaq və bankların maliyyə vəziyyətinin zəifləməsinə səbəb olacaqdır. Aydın ki, kapitalın standartlarının yetərliyinin tətbiqi üçün tələbat uğursuz bir cəhd olma riski də mövcuddur.

ABŞ-da əmanətlərin və kredit böhranının (əmanət və kredit böhranı) həlli üçün tətbiq edilən üsullar institusional və təşkilati kapitalın qorunmasının

əhəmiyyətini göstərmişdir. Bu böhranda bir neçə bank bağlanıb, bir çox bankın səhmləri digər banklar tərəfindən alınmışdır. Bu əməliyyat, bank müştərilərinin rəhbərlik dəyişikliyini bilməmələri üçün xüsusilə həftə sonu həyata keçirilmişdir. Beləliklə, bu proses həm bankın kapitalını qoruyub, həm də mövcud kredit funksiyasını qorumaq məqsədi daşıyırdı. Problemlə bankların müvəffəqiyyətli idarə olunması üçün tətbiq olunan bu proqram İndoneziyadakı tətbiq olunan proqram ilə müqayisə edilə bilər. İndoneziyada 16 xüsusi bank bağlanmış və zəif maliyyə imkanları olan bir çox bank bağlanarkən əmanətçilərə risk altında olduğunu bildirmişdir. Beləliklə, əmanətçilər öz əmanətlərini daha təhlükəsiz bildikləri dövlət banklarında və xarici banklarda yerləşdirməyi üstün tutmuşdurlar. Sistemdə təhlükəsiz olacağı ehtimal edilən banklar olmadıqda isə, əmanətçilər depozitləri xarici valyutaya çevirmişlər və devalvasiya riskindən qaçınmaq istəmişdirlər. Bu proseslər səbəbindən özəl bankların maliyyə vəziyyətinin zəifləməsi nəticəsində kredit təklifi də azalmış və bu da iqtisadi artımın əhəmiyyətli bir dərəcədə azalmasına gətirib çıxarmışdır (www.iqtisadiislahat.org).

Kriz dövründə pul siyasəti maliyyə institutları ilə problemləri artırma biləcəyi göstərilir. Yüksək faiz dərəcələri xüsusilə maliyyə qurumlarına çox mənfi təsir göstərir. Yüksək faiz dərəcələri aktiv qiymətlərdəki azalmaya səbəb olur və bu da öz növbəsində bir çox ipoteka haqlarının vaxtında ödənilməməsinə səbəb olur. Bundan əlavə, bir çox firma maliyyə çətinliyi ilə üzləşdiyi üçün, sistemdə vaxtında ödənilməyən kreditlər və firma ifla səviyyəsi sürətlə artır. Yüksək və ya aşağı faiz dərəcələrinə görə, aktiv qiymətlərlə ani və böyük dəyişikliklər müxtəlif qurumların dəyərləri ilə bağlı riskləri artırır. Banklar səhmlərə sərmayə qoyduğu ölkələrdə, aşağı qiymətli kağızlar (adətən yüksək faiz dərəcələrindən sonra) bankların xalis dəyərini daha da aşağı salır. Bundan əlavə, dövlət istiqrazları üzrə yüksək faiz dərəcələri ilə firmalara kredit qoyur. Şirkətlərə kredit vermək əvəzinə, banklar yüksək faiz dərəcələrində xəzinəyə pul verməyi üstün tuturlar. Bununla bağlı bir sıra istisnalar mövcuddur: Banklar standart broker fəaliyyətini davam etdirməyən ölkələrdə, lakin portfelində böyük həcmdə dövlət istiqrazlarına malik olan ölkələrdə yüksək faiz dərəcələri bankın pul vəsaitlərinin hərəkətini artırma bilər. Bu

vəziyyət bankın maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırsa da, ümumiyyətlə iqtisadiyyata zərər verir.

Ölkələrin maliyyə böhranları ilə son on il ərzində daha tez-tez və daha sıx qarşılaşdığı görünür. Buna səbəb ən azı əhəmiyyətli bir səbəbdən müvafiq tənzimləmə infrastrukturunun yaradılması olmadan maliyyə kapitalının liberallaşdırılmasıdır. Müasir kapitalizmin 200 illik tarixi maliyyə strukturunda zəifliklərin yaratdığı makroiqtisadi dəyişikliklərlə doludur. Maliyyə sektorunda yalnız güclü qanuni tənzimləmə bəzi sabitliyə gətirib çıxarmışdır. Maliyyə sektorunun yenidən qurulması mövzusunda iki əhəmiyyətli müşahidə var. Birincisi, yenidənqurma xərcləri cəhətdən nəzərdən keçirilə bilər. Bəzi bankların artan borclarına bağlı olaraq bir çox bankın çalışma sərmayələrinin mənfiyə çevrilməsindən qaynaqlan dəyərdir. Depozit sığortası ilə təmin olunduqda hökumət bu boşluğu doldurmaq məcburiyyətindədir. Bu, vergi ödəyicilərindən əmanətçilərə yeni paylama və köçürmə ödəməsinə təşkil edir, bu da əhəmiyyətli bir maliyyə xərci tələb edir. Yenidənqurma dəyərinin ikinci müşahidə bank sektorunun yenidən fəaliyyətə başlamağı üçün tələb edilən kapitalın təmin edilməsidir. Bu problem aşağı faiz dərəcəsinə malik olan xərclər ilə həll oluna bilər. Məsələn, hökumət banklardan aşağı faiz dərəcələri ilə borc ala bilər və pullarını banklara yatıra bilər. Bu proses banklara olan etibarın yenidən bərpa edilməsi və banklara etibar mühitinin formalaşdırılması məqsədinə xidmət edə bilər.

2.3. Bank və kredit təşkilatlarında risklərin qarşısının alınmasında qabaqlayıcı tədbirlər.

Milli iqtisadiyyatların böyüməsində və inkişafında banklar əhəmiyyətli bir paya sahibdirlər. Ancaq ölkənin iqtisadiyyatını təhdid edən bəzi risklər vardır. Bu riskləri nəzərə alaraq, bankların tənzimlənməsi hər bir ölkə üçün vacib məsələdir. Basel Komitəsi və beynəlxalq orqanlar bankların nəzarətində standartlar və direktivlər dərc edir və bu məsələnin əhəmiyyətinə diqqət yetirirlər. Beynəlxalq qaydalarda nəşr olunmasına və tətbiqin həyata keçirilməsini təmin etmək üçün

siyasətin mövcud olmasına rəğmən, hər bir ölkənin müxtəlif qanunvericiliklərlə bağlı öz daxili dinamikası vardır.

Maliyyə sistemi, dövlətin ən sıx düzəlişlər etdiyi və tədbirlər gördüyü sahələrdən biridir. Bu qaydalar və tədbirlərin çoxusu isə bank sektoruna yönəldilmişdir. Bunun əsas səbəbi isə bankların ölkə iqtisadiyyatı üçün sistemli əhəmiyyətə malik olmasıdır. Maliyyə bazarlarında olan payını nəzərə alaraq, bank sistemindəki mənfiliklər və risklər iqtisadiyyata dərinlən təsir edə bilər. Bank sisteminin iqtisadi göstəricilərdəki dəyişikliklərə çox həssas olması eyni şəkildə bazardakı həssaslığını da artırır. Bundan əlavə, beynəlxalq kapital axınları, sürətlə inkişaf edən texnologiya, məhsul çeşitliliyinin artırılması və həddindən artıq rəqabət kimi xarici amillər ölkədə bazarda bəzi qüsurların yaranmasına səbəb olub bilər. 2007-ci ildə başlayan və bütün ölkələrin iqtisadiyyatlarına mənfəət təsir göstərən global böhran, böhrana görə formalaşan sistemli risklər və yeni tənzimləmə səyləri, bankların və maliyyə institutlarının sıx şəkildə araşdırılmasına, həmçinin bu sahə üzrə baş verəcək risklərə qarşı qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsinə gətirib çıxardı. Bütün bunları nəzərə alaraq, bank sisteminin tənzimlənməsi həm milli, həm də beynəlxalq hakimiyyət orqanlarının prioritet məsələlərindən biri olmuşdur (www.iqtisadiislahat.org).

Bank sektorunda ən müasir qaydalar Basel Komitəsi tərəfindən nəşr olunan Basel Standartlarıdır. Bu standartlar bank sisteminin kapitalın yetərliyi, bankların iş prinsipləri və risklərin idarə edilməsi ilə bağlı prinsip və metodları əhatə edir. Lakin, zaman keçdikcə, bu standartlar inkişaf etməkdə olan və qloballaşan bank sisteminin keyfiyyət, nəzarət və risk qiymətləndirilməsi üçün yetərli olmamışdır və Basel III standartları aktual olmağa başlamışdır. Ölkələrin bu beynəlxalq standartlara uyğunluğu prosesi bankların tənzimlənməsi, keyfiyyəti və nəzarəti üçün onların daxili dinamikasına görə fərqli qanunvericilik bazasına sahib olmuşdur .

Maliyyə mexanizmlərindəki risklər üçün əsas tədbirlər əsasən bank sisteminə yönəlmişdir. Bankların milli və beynəlxalq tənzimləmə orqanlarının mərkəzində olması səbəbi isə aşağıdakılardır:

- maliyyə sistemindəki ağırlıqları, yəni daha çox olmaları
- sistematik riskdən asılı olaraq böhrana səbəb olma potensialı
- yığımların iqtisadi inkişafa keçirilməsi üçün vasitəçilik.

Bu baxımdan, bank sistemi özünün struktur xüsusiyyətlərinə görə daha çox maliyyə qaydalarına tabedir və bu səbəbdən banklarda baş verəcək risklər ölkənin iflasına kimi gedib çıxabilir. Bu risklərə qarşı qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi məhz maliyyə sisteminin əsas hədəflərindən biri olaraq dünyanın bir sıra inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrinin diqqət mərkəzindədir. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsinin ən əsas məqsədi isə sadəcə ölkənin maliyyə sisteminin çökməsinin, ölkənin iflas durumuna gəlməsinin qarşısını almaq deyil. Ümumiyyətlə dünyada baş verəniləcək qlobal maliyyə böhranının qarşısının alınması və dünya iqtisadiyyatı baxımından digər ölkələrlə müqayisədə özünün bank sistemi mövqeyinin gücləndirilməsidir.

Azərbaycanın maliyyə sistemində banklar çox böyük bir paya malikdir və onların funksiyalarından asılı olaraq hər birinin iqtisadiyyatda çox önəmli yeri vardır. Bankların əsasən xarici resurslarla işlədiyi nəzərə alınsa, başqalarının pulları ilə işləyən banklar etibar edilən təşkilatlar kimi ciddi öhdəliklərə malikdirlər və onlar ictimaiyyət üçün hesabat verirlər. Bu baxımdan risklərə qarşı qabaqlayıcı tədbirlərin alınması bank sistemi baxımından ön plana çıxır. Bundan əlavə, beynəlxalq sahədə, xüsusilə BİS-də mövzu ilə əlaqədar edilən araştırmalar və görülmə işlər, dünya ölkələrindəki bankların hər birinə yüksək şəkildə təsir edir. Bu baxımdan, risklərə qarşı qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi önümüzdəki dövrdə əhəmiyyətini artırmağa davam edəcəkdir (Bessis, J. 2002, s.98).

Risklərin qarşısının alınmasında qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi risklərin vacib olduğunu və proaktiv bir proses olduğunu göstərir. Bu səbəbdən banklar riskləri azaltmaq üçün strategiyalar və planlar hazırlamalıdır. Risklərin qarşısının alınmasında qabaqlayıcı tədbirlərin müvəffəqiyyəti ilə əlaqəli əsas anlayışlardan biri risk mədəniyyətidir. Bütün işçilər, etdikləri qərar və əməliyyatda aldıkları riskdə meydana gətirdikləri imkanları qabaqcadan bilməlidirlər. Bankların

üzləşdiyi bir çox risk növü olmasına baxmayaraq ümumən, bazar, kredit və əməliyyat riski başlıqları altında toplamaq mümkündür.

Bazar riskinin əsas iş sahəsi bankların ticarət fəaliyyətində istifadə olunan məhsullarında yarana biləcək risklərdir. Ticarət fəaliyyəti ilə bağlı riskləri məhdudlaşdırmaq, zərərin potensialını təhlil etmək və risklərin idarə edilməsini təmin etmək üçün bir sistem yaradaraq effektiv risk nəzarətindən istifadə edilməlidir. Bu baxımdan, Bankın strukturuna uyğun model qurmaq və nümunəni retrospektiv testlərlə sınaqdan keçirmək üçün rəqəmsal və analitik analizlər vasitəsilə bazar riskləri çərçivəsində nəzarət edilməli olan maliyyə məhsullarının müəyyən edilməsi vacibdir. Bazar riskləri özləri də ümumi bazar riski, dövriyyə riski, eyni zamanda faiz dərəcəsi riski və likvidlik riski kimi ayrıla bilər.

Likvidlik riski ən ümumi mənada şirkətin borcunu ödəmək üçün müəssisənin gücüdür və ya əmanətlərini və digər öhdəliklərini ödəmək üçün kifayət qədər pula malik olmayan bir bankın riskidir. Bir bankı ehtiyatları borclarını ödəmək üçün kifayət olsa belə qısa müddətdə pula çevrilmə qabiliyyətinin aşağı olması halında likvidlik riski yüksəkdir. Xüsusilə ölkəmizdə və oxşar ölkələrdə banklar, ümumiyyətlə, qısa müddətli və kiçik miqdarda vəsait toplayırlar, buna görə də, aktivin ödəmə strukturu öhdəliklərdən artıqdır. Bankların bu vəziyyət likvidlik riskinin yüksək olmasına səbəb olduğu üçün, bankları hər zaman likvidlik riskinə qarşı tədbirlər görməyə məcbur edir. Likvidlik riski yaradan proseslər: ödəmə uyğunsuzluğu, aktivin keyfiyyətinin pisləşməsi, gözlənilməz resurs çıxışları, qərarlılıqdakı azalma və böhranlardır.

Bankın likvidlik riskinə qarşı görəcəyi tədbirlər üçün istifadə etdiyi vasitələr daxili və xarici vasitələrə bölünə bilər. Bankın likvidlik riskinə qarşı görəcəyi tədbirlər üçün istifadə etdiyi daxili vasitələr aşağıdakı kimi göstərmək olar:

- Risklərin təsirlərinin təhlil olunması
- Risklərin yayılması (məsələn, kreditlərin həddini müəyyən etməklə kreditlərin qaytarılmaması riskini məhdudlaşdırmaq və likvidlik problemlərini yaradan kreditlərin qarşısını almaq)

- Müəyyən bir qrupa (məsələn, sektor) verilən kreditlərə məhdudiyyət qoyulması
- Qısamüddətli ödəmələrin saxlanmasına görə likvidliyin artması
- Sabit aktiv növü investisiyalarının mümkün qədər aşağı olması
- Mümkün qədər resursların diversifikasiyası (əmanət, istiqrazlar, xarici borc və s. daxil olmaqla).

Bank xarici likvidliyin idarə edilmə vasitələrindən birincisi Mərkəzi Bankın açıq bazar əməliyyatları bazarıdır. İkinci üsul isə banklararası pul bazarından faydalanmaqdır. İkinci adı çəkilən bu bazarda, banklar özləri arasında digər banklar üçün qoyduqları sərhədlərdə pul mübadiləsi edirlər.

Faiz dərəcəsi riski, ən ümumi tərifi ilə, bank məhsullarının faiz dərəcələrindəki dəyişikliklər səbəbindən bank mənfəətinin baş verən azalmanı göstərir. Xüsusilə, faiz dərəcələrindəki dəyişikliklər nəticəsində bankların gəlirlərin itirilməsi, bank aktivlərinin dəyər itirilməsi, pul vəsaitlərinin hərəkəti zamanı yaranan problemlər və mərkəzləşdirilmiş pul vəsaitlərinin daxilolmalarında azalma ilə nəticələnmə bilən riskləri ifadə edir.

Məlum olduğu kimi, banklar qısamüddətli vəsaitlər yığırlar və daha uzun müddət ərzində bankda saxlayırlar. Banklar tərəfindən ödənilən faiz dərəcəsi ilə banklara ödənilən faiz dərəcəsi arasındakı fərq bankın ümumi gəliridir. Banklar ümumiyyətlə sabit faiz dərəcələri ilə bunu edirlər. Başqa sözlə, faiz dərəcələri əməliyyatlar zamanı müəyyən edilir və sona qədər dəyişməz olaraq qalır. Belə bir vəziyyətdə, kreditin ödəmə müddətindən əvvəl bazarda faiz dərəcələrinin artması halında, bank yeni faiz dərəcələrini tətbiq edərkən qısamüddətli resurslarını yeniləyərək kreditin faiz dərəcəsini dəyişə bilmir. Bank faiz dərəcələrində bu problemdən meydana gələn risklərə qarşı heç bir tədbir görməməsi səbəbindən, mənfəət azalacaq və ya bank iflas edə bilər. Belə bir vəziyyətdə nəzərə alınması lazım olan ilk tədbir dəyişkən faizlə əməliyyatları həyata keçirməkdir. Lakin, ümumiyyətlə, bəzi banklar bu tədbiri düzgün tətbiq etməsinə baxmayaraq, dəyişkən əməliyyatlarda bəzən faiz dərəcəsi riskinə məruz qala bilərlər. Dəyişkən faiz dərəcələri əməliyyatları bazarlardakı faiz dərəcələrinin dəyişməsi ilə fərqlənir. Lakin, bu dəyişiklik həmişə bazardakı dəyişiklik ilə eyni ola bilməz və bu zaman

bank üçün risk ortaya çıxmış olur. Bazarda faiz dərəcələrinin dəyişməsi fərqli faiz dərəcələrinin elastikliyinə görə bank faiz dərəcələrinə eyni dərəcədə təsir göstərməməsi səbəbindən, bankın faiz dərəcəsidəki mümkün azalma və gəlirin dəyişkən faiz dərəcəsi riskli əməliyyatlar olaraq qiymətləndirilir. Bankların faiz dərəcəsi riskini ölçmək və buna uyğun tədbirlər görməsi məqsədə uyğun sayılır. Bunun üçün bankların istifadə etdiyi müxtəlif üsullar var. Bunlardan Gap analizi və müddət analizi əsas olanlarıdır (Anderson, A.,2001, s.220).

Valyuta riski və xarici valyuta mövqeyi riski- Banklar balansları daxilində yaradılmış mövqelərdən asılı olaraq, valyuta məzənnələrinin dəyişməsi və onlara aid olan mənfi şərtlər səbəbindən yarana biləcək gəlirin itirilməsini ifadə edir. Bankın valyuta aktiv və öhdəliklərinin mövqeyi xarici valyuta (XV) mövqeyi adlanır və üç növ xarici valyuta mövqeyi vardır. Bunlar:

- a) Bərabər mövqe,
- b) Açıq (qısa) mövqe,
- c) Qapalı (uzun) mövqe.

Əgər bir bankın manatla olan passivlərinin həcmi manatla olan aktivlərindən daha azdırsa və xarici valyuta passivləri xarici valyuta aktivlərindən çoxdursa bu zaman qısa (açıq) mövqe olur. Bir bankın manatla olan passivlərinin məbləği manatla olan aktivlərinin məbləğindən yüksəkdirsə və xarici valyuta passivlərinin həcmi xarici valyuta aktivlərinin həcmindən azdırsa valyuta öhdəlikləri uzun müddətə malikdir. Əgər bankın manatla olan passivləri manatla olan aktivlərinə və xarici valyuta passivləri xarici valyuta aktivlərinə bərabərdirsə bu zaman bərabər mövqe forması yaranır. Vurğulamaq lazımdır ki, bankların qəbul etdiyi məzənnə riski gəlirlilik, səhmdar kapitalı və pul axınlarına təsir göstərir.

Ölkə riski, ölkə rəhbərliyinin verdikləri kreditlər və ya əldə etdikləri qiymətli kağızlar hesabına xarici fond tədarükçülərinin qazandıqları ödəniş məbləğlərini geri qaytarılmaması riskini ifadə edir. Banklar, ölkə risklərinə qarşı tədbirlər görmək üçün çox gücə malik deyillər. Belə hallarda banklar ya borcların ödəmə müddətləri üzrə danışıqlar aparacaq, ya da faiz dərəcələrini təkmilləşdirir və ya milli və / və ya beynəlxalq məhkəmələrə müraciət edəcəklər.

Yuxarıda göstərilən risklər və bankların bu risklərin idarə edilməsi, bu risklərin qarşısının alınmasında qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi bankın gəlirliliyini təmin etmək və onun davamlı inkişafının vacibliyini göstərir. Baş vermiş qlobal maliyyə böhranı bankların risklərinin təsirinə səbəb ola bilər. Buna görə də zərərləri nəzərə alaraq çox yaxşı qiymətləndirmək və riskləri minimuma endirmək üçün strategiya yaratmaq lazımdır. Risklərin qarşısının alınmasında qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi banklar baxımından həyata keçiriləcək, maliyyə təcrübəsini tələb edən və diqqətlə həyata keçirilməsi tələb olunan bir fəaliyyətdir. Bank sektorunda daxili audit fəaliyyətinin qarşılaşdıqları risklərə qarşı risk modellərində istifadə olunan məlumatların uyğunluğu, adekvatlığı və etibarlılığı qiymət və qiymətləndirmə sistemlərdə yoxlamalar apararaq risklərin qarşısının alınması baxımından əhəmiyyətlidir. Qlobal böhrandan sonra, ölkələr tərəfindən həyata keçirilən bank risklərinə qarşı tədbirlər qlobal böhranlara müqavimət göstərmək üçün kifayət qədər qoruyucu və ətraflı deyildir. Böhranla yanaşı sürətli sərmayə axınları və beynəlxalq rəqabət də maliyyə sisteminin yaxşılaşmasını artırmışdır. Həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə həddən artıq rəqabət gəlirliliyinin səviyyəsinin artmasına gətirib çıxardı və bankların riskli maliyyə fəaliyyətinə yönəldilməsinin qarşısını almışdır.

Bəzi banklarda risklərin sığortalanması sistemi; Bankın strategiyaları və fəaliyyəti Bankın gələcək pul vəsaitlərinin hərəkəti risklərinin / qaytarılması strukturunun monitorinqi, nəzarət edilməsi və zərurət yarandıqda bankın müəyyən etdiyi strategiya, siyasət, məhdudiyyətlər və həyata keçirilməsi qaydaları ilə baş verə biləcək riskləri müəyyən etmək, ölçmək, izləmək və nəzarət etmək üçün strukturlaşdırılmış qərar qəbul edən və həyata keçirən sistemdir.

Risklərin sığortalanması sisteminin strukturu bankın bütün qərar və qəbul mexanizmlərini, eləcə də monitorinq, nəzarət və yoxlama mexanizmlərini əhatə edir:

1. İdarə Heyəti
2. Yüksək idarəetmə
3. Daxili sistemlərin vahidləri

4. Risklərin sığortalanması sistemi çərçivəsində idarə heyəti tərəfindən yaradılmış komitələr

5. Risklərin sığortalanması sistemi çərçivəsində üst səviyyə rəhbərlik tərəfindən yaradılmış komitələr.

Banklarda risklərin sığortalanması sistemi, təşkilati, idarəetmə və əməliyyat proseslərini, habelə informasiya texnologiyaları sistemlərinə aid prosesləri əhatə edən bir şəkildə qurulmuşdur və risk biliklərini təmin edilmişdir.

Risklərin sığortalanması sistemi bankın bütün fəaliyyətlərinə uyğun olaraq strukturlaşdırılmış şəkildə olmalıdır və sistem bütün səviyyələrdə bankın işçiləri tərəfindən aktivləşdirilməlidir.

Risklərin sığortalanması konsolidasiya sahəsindəki törəmə müəssisələri əhatə etmək üçün strukturlaşdırılmışdır. Bu baxımdan bankda risklərin idarə edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Bankın Risklərin İdarə Edilməsi Sistemi isə aşağıdakıları nəzərdə tutur:

1. Bankın maliyyə bütövlüyünün qorunması,
2. Korporativ idarəetmə və şəffaflıq prinsiplərini
3. Risklərin idarə edilməsi sisteminin yaradılması:
 - 3.1. Risk əsaslı yanaşmaların qəbul edilməsi,
 - Vahidlər daxilində,
 - Portfelin strukturlaşdırılmasında,
 - Vəzifələndirmə səviyyəsinin qurulmasında,
 - Qiymətləndirmədə.
 - 3.2. Performans idarəetmə sisteminin aktivləşdirilməsi,
4. Bankın risk amillərinin artım strategiyaları və fəaliyyəti ilə ardıcıl müəyyən edilməsi,
5. Bankın risk amillərinin əsasən kapital səviyyəsinin müəyyən edilməsi.

Risklərin idarə edilməsi sisteminin məqsədləri isə aşağıdakılardır:

1. Risklərin idarəedici strategiyalarının, hədəflərinin və siyasətinin həyata keçirilməsi yolu ilə korporativ risk mədəniyyətinin yaradılması,

2. Risk məhdudiyyətlərinin yaradılması və icra prosedurlarının effektiv idarə edilməsi,
3. Bankın aktivlərinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması,
4. Bankın öhdəliklərinin tam yerinə yetirilməsi,
5. Bankın risk səviyyəsinin , strategiyasının və fəaliyyətinin ardıcıl müəyyən edilməsi

Risklərin İdarə Edilməsi Sisteminin əsas prinsipləri bankların direktorlar şurası tərəfindən təşkil olunur.

Bunlar isə aşağıda verilmişdir:

1. Risklərin İdarə Edilməsi Sistemi və bu sahədə həyata keçiriləcək fəaliyyətlər mütəşəkkil və fəal şəkildə monitorinq edilir və nəzarət olunur.
2. Bankın strateji və fəaliyyətinin əhatə dairəsinə və strukturuna və dəyişən şərtlərə uyğun strategiyalar, siyasətlər, risk limitləri və tətbiq prosedurları strukturlaşdırılmalıdır.
3. Səhvlərin və saxtakarlıqların qarşısının alınması, maraqların toqquşması, məlumatların sui-istifadə edilməsi və bankın bütün resurslarının istifadəsi, eyni mövzuda vəzifələrin paylanması strukturlaşdırılmalıdır.
4. Bankın vahidlərinin, komitələrinin və işçilərin vəzifələri, səlahiyyətləri və məsuliyyəti aydın şəkildə və yazılı şəkildə tənzimlənir.
5. Bankın İT infrastrukturunun həm strategiyalarına, fəaliyyətinə, həm də yeni təqdim olunmuş məhsulların mahiyyətinə və mürəkkəbliyinə uyğun olması təmin edilir.
6. Bankın İT infrastrukturlarının onların strategiyaları və fəaliyyətləri nəticəsində qarşılaşa biləcək riskləri ölçmək, nəzarət etmək, nəzarət etmək və onları həm vaxtında, həm də effektiv şəkildə təqdim etmək üçün strukturlaşdırılmış olması təmin edilməlidir.
7. Bankın təşkilati strukturunda informasiya idarəetmə səviyyələrinə və işçilərə məlumatın şaquli və üfüqi axınları informasiya təhlükəsizliyi sahəsinə çatmaq üçün təmin edilməlidir.

8. Bankın bütün müvafiq idarəetmə səviyyələri və kadrlarının tam məlumatlandırılmasını təmin etmək üçün Bankın strategiyaları və vəzifələri, siyasəti, risk limitləri və tətbiq prosedurları təmin edilməlidir.

III FƏSİL. BANK VƏ KREDİT TƏŞKİLATLARINDA RİSKLƏRİN SİĞORTALANMASI İŞİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ.

3.1. Risklərin sığortalanması üzrə dünya təcrübəsindən istifadənin perspektivləri

Risklərin sığortalanması müasir təşkilatların əsas bacarıqlarından biridir. Məruz qaldıqları riskləri sığortalamayan və məruz qaldıqları riskləri sığortalayan

şirkətlər arasında alınacaq mükafatlar və cərimələr baxımından kəskin fərqlər vardır. Texnoloji irəliləmə və qloballaşma hadisələri bank əməliyyatlarının qeyri-müəyyənliyini və məruz qaldığı sistemik risklərin xarakterini daim dəyişdirib.

Araşdırmalar nəticəsində risklərin sığortalanması üzrə dünya təcrübəsi və kapital bazarları şirkətlərinin ümumi strategiyalarının, risklərin sığortalanmasının və dünya təcrübəsindən istifadənin bəzi perspektivləri ortaya çıxmışdır. Bunlar:

- Banklar və kredit təşkilatları bir çox tənzimləyici orqanın təsir dairəsinə daxil olur və artan tələblərə cavab verməkdə çətinlik çəkirlər. Təşkilatların qarşılaşdıqları digər bir problem tənzimləyicilərin nəzarət mühitlərində, risk qiymətləndirmələrində, sistemlərində bir viziona malik olması və bu qurumlar üçün birinci dərəcəli fəaliyyətlərlə üfüqi bir perspektiv inkişaf etdirməkdir.
- Təminatların formal həyata keçirilməsindən əvvəl çatışmazlıqlar hazırlanmasını və fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi imkanlarını hazırlayır.
- Təşkilatın biznes modelinə uyğun olan qaydaları və qanunları müəyyənləşdirir.
- Gələcəyə dair risklərin sığortalanması üçün tələb oluna biləcək sahələrdə təhlükəsizlik proqramları həyata keçirilir.
- Risklərin idarə edilməsi və uyğunluq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi təşkilatın dəyişən tənzimləyici mühitdə müasir səviyyədə qalmasını təmin edir.
- Təcrübəçi kadrların təhsili və işə götürmə təcrübəsi və ya birgə istifadəsi ilə işçi qruplarının yaradılmasını effektiv şəkildə təmin edir.
- Risk sığortasına bağlı məsələlərin, prosedurların və nəzarət mühitinin aktuallığını qiymətləndirir.
- Dünya təcrübəsində siyasi, tənzimləyici və hüquqi orqanlar, eləcə də media, banklar və kredit şirkətləri şirkət daxilində etika və davranış ilə bağlı çatışmazlıqları və problemləri vurğulamağa davam edirlər. Bu faktorların milyardlarla dollarlıq maliyyə itkisinə səbəb olmasına baxmayaraq, davranışları və dəyərləri cəmiyyətin norma və gözləntilərinə cavab vermirsə banklar qeyri-maliyyə riskinə məruz qalı. Belə risklərin qarısının alınması üçün dünya təcrübəsindən istifadə etmək əsas perspektivlərdən biri sayılır. Bunun üçün:

- a) Cavabların rəhbərliyin təyin etdiyi məqsədlərə uyğun cavablar olub-olmadığını öyrənmək üçün əməkdaşlar arasında tədqiqat və sorğu keçirmək.
 - b) Keyfiyyət və kəmiyyət analizi təşkilatın etika və davranışını sektor normaları ilə müqayisə edir və lazım olan inkişaf sahələrini müəyyən edir.
 - c) Müəssisənin etika və davranışını gücləndirmək baxımından rəhbərlik üçün yol xəritəsi hazırlayır.
 - d) Etika və davranış ilə bağlı problemləri göstərə biləcək audit mühitində ümumi etik məsələləri müəyyənləşdirir.
 - e) Etika və davranış ilə mümkün bir əlaqə tapmağına əsaslı səbəb analizini həyata keçirmək.
- Tarixi olaraq dünya təcrübəsi göstərmişdir ki, bank və kredit təşkilatları kəmiyyət məlumatlarının təqdim edilməsinə yönəlmişlər. Lakin maliyyə böhranı, stress testi analizi kimi təcrübələr vasitəsi keyfiyyətə məlumat verməyə sıx yönəldilmişdir və banklar əsas tənzimləyici hesabatların hazırlanmasında bir sıra risklərlə üzləşirlər. Bu risklərin sığortalanması perspektivi:
- a) Daimi yoxlama və test vasitəsilə məlumatın keyfiyyətini həmçinin proseslərin risklərdən sığortalanmasını təsdiqləyir.
 - b) Hüquqi hesabatların əhatə dairəsinə təsir edən prosesləri, bu proseslərdən yaranacaq risklərin sığortalanması və yoxlanılması sahəsində çatışmazlıqları müəyyənləşdirir.
 - c) Sistem və proseslərdəki risklərin sığortalanmasının hüquqi hesabatlara təsirini proaktiv şəkildə müəyyən etmək üçün daxili korporativ idarəetmə komitələrində iştirak edir.
 - d) Qanunvericiliklə bağlı məruzə prosesinə təsir göstərən risklərlə bağlı müvafiq kadrların hüquqi məlumatlandırılması və biliklərini qiymətləndirir və təlim ehtiyaclarını müəyyən edir.
- Dünya təcrübəsində risklərin sığortalanması ilə bağlı stress testlərinin məqsədi riskdən irəli gələn səhlənkarlığın nəticəsi ola biləcək və ümumi iqtisadiyyatda yarana biləcək maliyyə qeyri-sabitliyinin təsirini müəyyən etməkdir. Tənzimləyicilər davamlı olaraq uyğunluq həcmnin səviyyəsini qaldırdıqları üçün

banklar illik stress testi zamanı risklərlə qarşı qarşıya qalmağa davam edirlər [32, s.9]. Bunun üçün aşağıdakı perspektivlər vardır:

- a) Daxili risk planı əsasında stress testlərinin nəticələrini və hesabatların nəticələrini müstəqil nəzərdən keçirir.
 - b) Müvafiq risklərin sığortalanması sahəsində iştirak edir və illik stress testi barədə məlumat verir.
 - c) Risklərin sığortalanması ilə bağlı məlumat toplama qabiliyyətinin, məlumatların keyfiyyətinin və avtomatlaşdırmanın effektivliyini və rahatlığını necə artırdığını qiymətləndirir.
 - d) Təşkilatın risklərin sığortalanması və daxili nəzarət infrastrukturunun risk profilində və dünya təcrübəsindəki dəyişikliklərə uyğunlaşdırır.
- Dünya təcrübəsində müvafiq model risk sığortalaması çərçivəsini təşkil edən üç element aşağıdakılardır: (1) düzgün inkişaf, tətbiq və modellərin istifadəsi; (2) güclü model doğrulama prosedurları və keçmişə əsaslı testlər (3) idarə heyətinin rəhbərliyi və idarə edilməsi, siyasət prosedurları, nəzarət, müvafiq təşviq və təşkilati struktur. Bu mənada perspektivlər:
- a) Risklərin sığortasına dair model inkişafı və dəyişikliklərin idarə edilməsi, prosedurlarının və nəzarət mühitinin adekvatlığını qiymətləndirir.
 - b) Bank və kredit təşkilatları tərəfindən istifadə olunan modellərin bir inventarını alır və hər bir modeldə müvafiq mülkiyyət və korporativ idarəetmənin olub olmadığını, həmçinin maliyyə modelinin inkişaf etdiriciləri və istifadəçiləri arasında vəzifələrin ayrı olub-olmadığını qiymətləndirir.
 - c) Risklərin alt qrupu seçilir və bankın model inkişafı, risklərin idarəetməsi həyat dövrünün praktikada düzgün şəkildə təqib olunduqlarını qiymətləndirir.
 - d) Risklərin araşdırıldığı sahələri qiymətləndirir və ümumi səlahiyyətləri ölçür.
 - e) Mövcud bank risklərinin sığortalanması proseslərini qabaqcıl təcrübələr və sənaye standartları ilə müqayisə edir.
- Risklərin sığortalanması üzrə perspektivlərdən digəri kiber təhlükəsizliyin təkmilləşdirilməsidir. Kiber təhlükəsizliyi bir çox bank və kredit təşkilatları üçün əhəmiyyətli bir məsələdir və idarə heyətinin aktual bir prioritetdir. Sosial və

institusional risklər, texnoloji dəyişikliklər, tənzimləyici mühit və s. kimi amillərə görə kiber təhlükəsizlik məsələlərinə sıx diqqət yetirilməlidir.

Banklar və kredit təşkilatları öz məlumatları və qlobal iqtisadiyyatda gördükləri işlər nəticəsində bəzi risklərə məruz qalırlar. Bundan əlavə, tənzimləyici qurumlar təşkilatların müştərilərin məlumatlarının məxfiliyinə və təhlükəsizliyinə görə hesabat verməsi üçün təlimat və qaydalar təqdim etmişlər. Bu baxımdan baş verəcək risklərin sığortalanması perspektivləri:

- a) Dünya təcrübəsinə əsasən, təşkilatın kiber təhlükəsizlik prosesi üçün hərtərəfli risk qiymətləndirməsini aparır və prosesin təkmilləşdirilməsini təklif edir.
 - b) İdarəetmə, davamlı dəyişən bir mühitdə riskləri qiymətləndirmək üçün prosesləri araşdırır.
 - c) Çoxtərəfli müdafiə, qabaqcıl aşkarlama metodları və şəbəkə məlumatlarının şifrələməsi kimi texnologiya təhlükəsizliyi modellərinin tətbiqini qiymətləndirir.
 - d) Bank öz məlumatlarına malik olan daxili nəzarət məlumatlarının başa düşməsi üçün təşkilatın müxtəlif qurumlarına dəstək olur.
- Sənaye standartlarına əsasən, təşkilatın kiber təhlükəsizlik prosesi üçün hərtərəfli risk qiymətləndirməsini aparır və prosesin təkmilləşdirilməsini təklif edir.
 - İdarəetmə, davamlı dəyişən bir mühitdə risklərin sığortalanmasını qiymətləndirmək üçün prosesləri araşdırır. Çoxtərəfli müdafiə, qabaqcıl aşkarlama metodları və şəbəkə məlumatlarının şifrələməsi kimi texnologiya təhlükəsizliyi modellərinin tətbiqini qiymətləndirir.
 - Ümumiyyətlə, illik risk qiymətləndirməsi gələn il üçün daxili audit vahidinin aktuallığını müəyyənləşdirir. Bununla birlikdə, banklar və kredit şirkətləri il ərzində real vaxtda dəyişə biləcək risklərlə qarşı qarşıya qalırlar. Bu vəziyyət illik risk qiymətləndirmə prosesini ləğv edir (Roland K, 2000, s.27).
 - Müəyyən edilmiş risk meyarlarına uyğun olaraq avtomatik olaraq məlumatların çıxarılması, konvertasiyası və yüklənməsi prosesinin nəzərə alınması gələcək üçün əsas perspektivlərdəndir.
 - Şirkətin strateji məqsəd və vəzifələrini risk idarəetmə təcrübələrinə uyğun qiymətləndirilməsi və hədəfləri, riskləri davamlı olaraq izləyir və prioritet edir.

- Data analitik əsaslı audit proqramlarının hazırlanması.
- Daxili auditorun məqsədlərinə çatmaq üçün əlavə potensialın tələb olunduğu sahələrdəki risklərin sığortalanması və xarici resursları müəyyənləşdirilməsi.
- Təşkilatda başqalarının fəal iştirakını təşviq edən bir rotasiya proqramı hazırlamaq.
- Daxili audit müəssisənin və müəssisənin strateji təşəbbüsləri ilə daha çox integrasiya olunduğu üçün resurs ehtiyaclarını qiymətləndirə bilmək.
- Hərtərəfli biznes məqsədləri və qanunvericilik inkişafı istiqamətində təlim və inkişaf proqramları təklif etmək.
- Ekspertlərdən faydalanmaq üçün xarici xidmət təminatçıları ilə əlaqələri inkişaf etdirmək.

Ümumiyyətlə, banklar əmanət sahiblərini və maliyyələşdirmə ehtiyacı olanları bir araya gətirənlərdir. Bu səbəbdən banklarla əlaqədar qaydalar qənaətin qorunması və toplanan resursların iqtisadiyyatın ehtiyaclarına uyğun şəkildə istifadə edilməsini təmin etməlidir. Bu məqsədlərin təmin olunması sistemin sağlam bir şəkildə fəaliyyət göstərdiyi inamına bağlıdır. Buna görə, hər bir ölkənin bəzi konkret məsələlər üzündən bir sıra dəyişikliklərinə baxmayaraq, ölkələrin qanunvericilik hakimiyyəti maliyyə sektoruna əmanətçilərin qənaətini təmin edən və ən sərfəli resurslardan istifadəni təmin edən bir qaydada düzəlişlər edir. Bu tənzimləmələrdən biri, maliyyə sektorunda risk ölçmə, risklərin müşahidəsi və risklərin sığortalanması üsulları ilə bağlı araşdırma aparmaq, model və texnikanı inkişaf etdirmək və onlara dair siyasət tövsiyələrini verməkdir [38, s.23].

Sürətlə qloballaşan dünyada mövcud strukturla bağlı yeni strukturların və yenidən qurulmanın araşdırıldığı məlumdur. Buna görə də, Azərbaycanın bank sisteminin beynəlxalq standartlara uyğun olması təmin olunmalı və qanunun məcmuəsinə daxil edilməlidir. Bu məqsədlə dünya təcrübəsində banklar, əməliyyatları səbəbiylə qarşılaşdıqları risklərin monitorinqi və nəzarətini təmin etmək üçün fəaliyyətlərinin əhatə dairəsi və quruluşuyla bağlı, əsas şərt və üsulları Bank Tənzimləmə və Nəzarət Təşkilatı tərəfindən qəbul edilmiş qərara əsasən təyin edib, daxili nəzarət sistemi ilə risklərin sığortası və idarəetmə sistemi qurmağa borcludurlar. Verilənlər bazasına daxil edilməsi üçün məlumatların

müəyyənləşdirilməsi, verilənlər bazasında istifadə olunacaq Monitoring Departamentinin əsas xidmət vahidlərindən biri, risklərin sığortalanması metodları və analiz metodlarıdır. Dünya ölkələrinin bəzilərində (Türkiyə, Fransa və s.) Risk və Nəzarət Texnologiyaları Araşdırma Şöbəsinin əsas xidmət vahidlərindən biri belədir:

- Maliyyə sektorunda risklərin ölçülməsi və idarəetmə, müşahidə üsulları üzrə tədqiqatların aparılması
- Model və texnikanı inkişaf etdirmək
- Daxili audit, risk ölçmə və sığortası, müşahidə metodları və müvafiq statistik vasitələrdən istifadə üzrə müvafiq şöbələrə texniki dəstək göstərilməsi
- yuxarıda göstərilən məsələlər üzrə siyasət tövsiyələrini vermək,
- Şöbənin başçısı tərəfindən verilmiş digər vəzifələri yerinə yetirmək.

Kapitalin sərbəst hərəkətinə maneələr günümüz dünyasında azalır və bankların hərəkətliliyi artır. Bank sektorunda rəqabət artımı vasitəçilik xərclərini dünya səviyyəsində azaltmasına baxmayaraq, maliyyə vasitəçi təşkilatlarla qarşılaşan risklər artır. Bank və kredit təşkilatlarının qarşılaşdıqları risklərə maliyyə bazarlarının qloballaşmasından yaranan risklərini də əlavə etməlidirlər. Son illərdə bu risklər, artan maliyyə böhranları ilə beynəlxalq audit yoxlamasının tənzimlənməsi istiqamətində önəmli bir tendensiya olmuşdur .

1974-cü ilin sonunda beynəlxalq valyuta və bank bazarlarında əsas böhranlardan sonra "Bank Tənzimləmə və Nəzarət Tətbiqləri Komitəsi" adı altında Basel Komitəsi yaradılmışdır. Hazırda Belçika, Kanada, Fransa, Almaniya, İtaliya, Yaponiya, Lüksemburq, Hollandiya, İsveç, İsveçrə, Birləşmiş Krallıq və ABŞ-dan 12 üzv ilə işləyən komitə üzv ölkələrin audit məsələləri üzrə əməkdaşlığına imkan verəcək bir forum yaratmaq məqsədi daşıyır. Layihənin məqsədi auditin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və bank auditinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasıdır. Komitəyə üzv olan ölkələr həm öz mərkəzi bankları, həm də bank nəzarəti sahəsində rəsmi məsuliyyəti olan təşkilatlar tərəfindən komitədə təmsil olunurlar (www.adif.az).

Bankların Müşahidə üzrə Basel Komitəsi, xüsusilə qanunvericilik və nizamnamələr yaratmaq və təkliflər təqdim etməklə kapitalın adekvatlığının, risklərin sığortalanmasının və maliyyə bazarlarının sabitləşməsinin təkmilləşdirilməsini məqsəd seçmişdir. Komitə, üzv ölkələrin audit üsullarını və işlərini ətraflı şəkildə müəyyənləşdirməyi planlaşdırır, həm də ümumi standartlar və yanaşmalar yaratmaqla eyni vizionu dünyada yaymağı nəzərdə tutur. Komitənin mühüm məqsədlərindən biri beynəlxalq risklərin sığortalanması sistemindəki boşluqları doldurmaqdır. Bu hədəf çərçivəsində iki əsas prinsip müəyyən edilmişdir. İlk prinsip, heç bir bank qurumunun risklərin sığortalanmasından qaçınmaması və ikinci prinsip risklərin sığortalanmasının yoxlamalarının yetərliliyi məsələsidir. Bu çərçivədə 1975-ci ildən bəri çox sayda sənədlər yayımlanıb. Komitə 1988-ci ildə Basel adlı Basel I. kimi tanınan bir sərmayə ölçmə sistemi qurmuşdur. 1992-ci ilin sonunda qüvvəyə minən bu qanun layihəsi ilə müəyyən edilmiş kapitalın riskli ağırlıqlı aktivlərə nisbəti ən azı 8% səviyyəsində gözlənilir. Bu çərçivə Komitə tərəfindən hazırlanmış və üzv ölkələrin bankları tərəfindən deyil, bütün dünyada fəaliyyət göstərən beynəlxalq banklar tərəfindən qəbul edilmişdir (BIS 1988).

İctimai qurumlar, beynəlxalq nəzarət qurumları, müstəqil xarici auditor təşkilatları və nəhayət, maliyyə sektorunda bankçılıq üçün tətbiq olunan müəssisələrin daxili audit vahidləri tərəfindən tətbiq edilən müxtəlif üsullar mövcuddur. Qurumların uzunmüddətli təcrübəsi və səlahiyyətli orqanların razılığı ilə bu üsullar beynəlxalq standartlara çevrilmişdir .

Risklərin sığortalanması baxımından BIS-in sonuncu tənzimlənməsinin ən vacib xüsusiyyəti yalnız sərmayə yetərliliyinə əsaslanmasından əlavə “ 3 ayaqlı” strukturun qəbul edilmiş olmasıdır. İlk ayaq, minimum sərmayə kafilik nisbətləri olmağa davam edəcək, ancaq bu nisbətlər kredit riski üçün yeni risk ölçü metodları ilə ölçüləcəkdir. İkinci ayaq da xarici nəzarət orqanının nəzarət funksiyasını bankların daxili riskləri və kapital idarəetmə təcrübəsinə əlavə edir. Üçüncü sütun risk bildiriş standartlarının inkişafı ilə daha yaxşı bazar intizamının yaradılmasını nəzərdə tutur.

BİS həmçinin banklarda effektiv müşahidə və riskə nəzarət üçün bəzi ön şərtlərin mövcudluğunu vurğulayır. Bank nəzarəti maliyyə bazarlarında sabitliyi artırmaq üçün tələb olunan geniş ardıcılıqların yalnız bir hissəsidir. Bu tənzimləmələrə aşağıdakı daxildir:

- Sağlam və davamlı makroiqtisadi siyasət

- ☐ Yaxşı inkişaf etmiş ictimai infrastruktur: maliyyə vasitəsi ilə əhatə olunması sistemlərin qeyri-sabitliyinə əhəmiyyətli dərəcədə kömək edəcəkdir:

- ☐ Şirkət iflas, müqavilələr, istehlakçı hüquqları və xüsusi mülkiyyət hüquqlarına daxil olur.

- ☐ Beynəlxalq səviyyədə tanınmış, hərtərəfli və düzgün müəyyən edilmiş mühasibat prinsipləri və qaydaları

- ☐ Böyük miqyaslı şirkətlər üçün müstəqil audit sistemi

- ☐ Effektiv bank nəzarəti

- ☐ Digər maliyyə bazarlarını və lazım gəldikdə, onların iştirakçılarını müvafiq qaydada tənzimləyən qaydalar

- ☐ Effektiv bazar intizamı

- ☐ Banklarda problemlərin effektiv həlli prosedurları

- ☐ Sistemli müdafiə səviyyəsinin təmin edilməsi üçün mexanizmlər.

Avropa İttifaqı Basa-I Komitəsinin yeni tənzimlənməsi ilə CAR-a dair direktivi uyğunlaşdırmağa hazırlaşır. Xüsusilə Almaniyadan sıx bir müxalifət olmasına baxmayaraq, bir məqamda bir razılıq əldə edilməsi və AB sərmayə yetərliyi qanunu, Basel II tənzimləməsinə uyğun olaraq kiçik dəyişikliklərlə birlikdə dəyişməsi gözlənilir. Buna görə də, bütün AB ölkələrindəki banklar və investisiya şirkətləri, beynəlxalq səviyyədə aktiv banklar üçün Basel Komitəsinin tənzimlənməsinə tabe olacaq və ictimaiyyət məlumatları üçün daha çox məsuliyyət daşımaları qaçılmazdır (Воронцов И. ,2002, s.83).

Aİ ölkələrində fəaliyyətdə olan banklar və kredit təşkilatları riskə girmədən qarşısını almaq üçün həm qənaət sahiblərini, həm də bank tərəfdaşlarını qorumaq üçün, bərabər rəqabət şəraitində rəqabət aparmaq üçün müxtəlif tənzimləmələr aparılır.

Beynəlxalq Risk Təşkilatı Assosiasiyası, Beynəlxalq Mühəsibat Standartları Şurası, Beynəlxalq Aktivlər Assosiasiyası və digər maliyyə sektorlarında əldə edilən son inkişaf, risklərin sığortalanması sahəsindəki inkişaf, sığorta və təkrar sığorta şirkətlərini öz risklərini düzgün sığortalamağa və idarə etməyə təşviq edən risk əsaslı bir iqtisadi yanaşma təqdim etmişdir. Avropa İttifaqının bazarının və beynəlxalq inkişafın ehtiyacları nəzərə alınmaqla 1994-cü ildə qoyulan Solvency II layihəsi hazırlanıb və ictimai-təşkilati təşkilatlar üçün yeni və daha səmərəli kapital tələblərini tətbiq etmişdir(www.economy.gov.az).

Avropa Komissiyası üzvü Charlie McCreevy, Solvency II proqramına başlamasına baxmayaraq, təşkilatın məqsədini bu cür izah edir: “Bizim məqsədimiz dünyada ən yaxşı maliyyə çərçivəsini yaratmaqdır. Bu, aşağı sərmayə xərcləri, daha yaxşı pensiya ödənişləri və daha ucuza etibarlı pərakəndə maliyyə məhsulları deməkdir. Avropa biznes cəmiyyəti və vətəndaşlar üçün əlverişli faydalar yaradır. Yeni strategiyamız təcrübə, iqtisadiyyat və vətəndaşlara yönəlib. Yeni təşəbbüslərin nəzərdə tutulduğu bir sıra sahələr mövcuddur Bunlar:”

1. Aİ sığorta bazarının integrasiyasını təmin etmək
2. Sığortaçıları daha yaxşı risklərdən qorumaq
3. Aİ sığorta və təkrarsığorta şirkətlərinin rəqabət qabiliyyətini artırmaq
4. Daha yaxşı tənzimləmələri təşviq etmək.

ISO 31000-2009-cu il tarixli risklərin idarə edilməsi və sığortalanması prinsipləri gələcək perspektivlənməliyi üçün əhəmiyyətli dərəcədə vacibdir. Risklərin sığortalanması qərarların qəbul edilməsi və təşkilati proseslərin tərkib hissəsidir, xüsusi hazırlanmış və risklərin sığortalanması, idarə edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bank və kredit təşkilatda risklərin sığortalanmasının tətbiqi və onun davamlı effektivliyini təmin etmək üçün əsas tələblər təşkilati rəhbərliyi risklərin davamlı və vacib bir vəzifə kimi qəbul edilməsidir. Bu çərçivədə risklərin sığortalanması perspektivləri aşağıdakılardır:

- Risklərin sığortalanması prinsiplərinin təsdiqi və tətbiq edilməsi,
- Təşkilat etika və risklərin sığortalanması siyasətinin təmin edilməsi,

- Risklərin sığortalanması üzrə fəaliyyət göstəricilərinin təşkilatın fəaliyyət göstəricilərinə uyğun olmasını təmin etmək,
- Risklərin sığortalanması məqsədlərinin və təşkilatın strategiyası məqsədlərinə uyğunlaşdırmaq,
- Qanun və qaydalara riayət olunmasını təmin etmək,
- Təşkilat daxilində vəzifə və məsuliyyətlərin müvafiq bölgü üzrə təyin edilməsi,
- Risklərin sığortalanması üçün zəruri resursların ayrılması,
- Risklərin sığortalanmasının faydaları haqqında bütün maraqlı tərəflərlə ünsiyyət qurmaq,
- Risklərin sığortalanması sisteminin hazırkı və gələcək vəziyyətə uyğun olaraq olmasını təmin etmək.

3.2. Risklərin azadılmasında əmanətlərin sığortalaması sistemi:

Azərbaycan təcrübəsi və reallıqlar.

Təsirini hələ də hiss etdirən global maliyyə böhranı, ölkələr üçün maliyyə sabitliyinin əhəmiyyətini ortaya qoymağa davam edir. Bu zərurətə uyğun olaraq, 2007-ci ildə öz əmanətləri və iştirak fondlarını sığortalamaq, dövlət zərərini bərpa etməklə banklara borc verilmiş bankların problemlərin həllini təmin etmək məqsədilə yaradılan Əmanətlərin Sığortalanması Fondu ölkəmizin maliyyə təhlükəsizliyi komponentlərinin əhəmiyyətli bir hissəsidir. Əmanətlərin Sığortalanması Fondu, digər qurumlar ilə uyğunlaşma və əməkdaşlıq içərisində söyləriylə ölkəmizin maliyyə təhlükəsizliyi şəbəkəsinin əhəmiyyətli bir üzvü olaraq fəaliyyətini davam etdirir (www.adif.az).

Əmanətlər banka qaytarıldığı təqdirdə yatırılan puldur. Əmanət sığortası şəxsin və ya təşkilatın bank tərəfindən alınmış pulları ödəməmək riskindən qoruyan sığorta növüdür. Dünya üzərində fərqli tətbiqləri olmaqla birlikdə bu hissədə Azərbaycandakı əmanətlərin sığortası tətbiqi araşdırılmışdır.

Əmanətlərin sığortası ölkəmizdə tarixsən müxtəlif formalarda və adlarda tətbiq edilmişdir. Ölkəmizdə bu sistem üçün Əmanətlərin Sığortalanması Fondu

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən 9 fevral 2007 ci il tarixli Fərmanına əsasən yaradılmış və mövcud əhatə dairəsi ilə tənzimlənmişdir. Fəaliyyətə isə 2007-ci ilin 12 Avqust tarixindən başlamışdır bu sistemin idarə olunması Əmanətlərin Sığortalanması Fondu tərəfindən gerçəkləşdirilir. Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun qurulmasının əsas məqsədi yerli(milli) və xarici bankların Azərbaycandakı şöbə və yaxud bölmələrinin ödəmə qabiliyyətini itirdikdə fiziki şəxslərdən əmanət olaraq qəbul edilən çoxlu pul vəsaitlərinin itirilməsi ilə bağlı olan riskinin qarşısını almaq, bununla yanaşı Respublikasında bank və maliyyə sabitliyini, həmçinin sistemin davamlı inkişafını təmin etməkdir. Dünyanın bəzi ölkələrində haqq toplama səlahiyyəti olan rezident bankların əmanətlərin sığortası sisteminə qatılması zəruridir. Ölkəmizdə əmanət sığortası yalnız fərdi əmanətləri təmin edir və hüquqi şəxslərin depozitləri bu sığorta sahəsinə daxil edilmir. Buna görə fiziki şəxslərə aid:

- Manat, valyuta və qiymətli metallara aid hesabları
- Yığım hesabları
- Maaş hesabları kimi bütün fərdi bank hesabları bu sığorta ilə əhatə olunur.

Azərbaycanda Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun ali idarəetmə orqanı Himayəçilik Şurası və onun icra orqanı olaraq İcraçı direktor tərəfindən idarə edilir. Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun İcraçı direktor vəzifəsini icra edən vəzifəli şəxs əmanətlərin sığortalanması sistemində müəyyən dövrlərdə aparılan islahatlar, ləğvetmə prosesinin daha effektiv, şəffaf və sürətli keçirilməsi istiqamətində müəyyən tədbirlər həyata keçirilməsi kimi öhdəlikləri yerinə yetirir.

Azərbaycanın Əmanətlərinin Sığortalanması funksiyalarını əmanətlərin sığortası, bank fəaliyyətlərinin təhlili, bərpası və qəyyumluq fəaliyyətləri başlığı altında qiymətləndirmək mümkündür və aşağıdakıları ümumiləşdirir(www.adif.az). :

- Yığım sahiblərin hüquqları və maraqlarını qorumaq üçün əmanətlərin və iştirak fondlarının sığortalanması,
- Fond banklarının idarə edilməsi, maliyyə qurumlarının gücləndirilməsi, yenidən qurulması, əmanətlərin ötürülməsi, birləşməsi, satışı və ləğvi
- Əmanətlərin Sığortalanması Fondu təhvil və təslim işlərinin həyata keçirmək və

yekunlaşdırmaq,

- Əmanətlərin Sığortalanması Fondu aktivlərin və resurslarını da idarə olunması
- Fond çərçivəsində müəyyən olunan xüsusi vəzifələrin yerinə yetirməsi.

Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun əsas məqsədi və hədəfi kimi üzv olan banklardakı hüquqi şəxslərin deyil fiziki şəxslərə aid əmanətləri sığortalamaqdır. Əmanətlərin Sığortalanması Fond qurulduğu və fəaliyyətə başladığı gündən bəri qorunan əmanətlərə dair faiz dərəcələri müxtəlif illərdə dəfələrlə dəyişdirilmişdir. Bu dəyişiklikliyi aşağıdakı cədvəldə göstərmək olar (www.adif.az).

Cədvəl 3.1. Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun müxtəlif illərdə qorunan əmanətlərə aid faiz dərəcələri.

Faiz dərəcələrinin tətbiq olunduğu dövr	AZN ilə olan əmanət üçün illik faiz dərəcəsi	Xarici valyuta əsasında olan əmanətlər üçün illik faiz dərəcələri
13 avqust 2007- 9 aprel 2008	23.4%	-
10 aprel 2008- 8 iyun 2008	25.2%	-
9 iyun 2008- 13 oktyabr 2008	27%	-
14 oktyabr 2008- 30 oktyabr 2008	21.6%	-
31 oktyabr 2008- 30 noyabr 2008	18%	-
1 dekabr 2008 – 31 dekabr 2008	15%	14.4%
1 yanvar 2009- 31 may 2010	15%	15%
1 iyun 2010- 1 mart 2016	15%	12%
2 mart 2016- bu günədək	15%	3%

Mənbə: www.adif.az

Kompensasiyanın isə maksimum həddinin əsasən 30.000 manat olduğu göstərilir.

Vurğulamaq lazımdır ki, 2 mart 2016-cı il tarixindən qüvvədə olan “Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 3-cü maddəsinə əsasən “milli və xarici valyutada müəyyən edilmiş illik faiz dərəcəsi həddində olan Fondun iştirakçı banklardakı bütün qorunan əmanətləri məbləğindən asılı olmayaraq 3 (üç) il müddətində tam sığortalanır.” Əmanətçilər əmanətlərin sığortalanması üçün heç bir ödəniş etmir. Sığorta haqları yalnız üzv banklar tərəfindən ödənilir (www.adif.az).

Azərbaycan Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun qanunverciliklə dəstəklənməsi əmanətlərin sığortalanması riskini xeyli azaldır. Ümumiyyətlə fondun qanunvercilik üzrə aşağıdakı qanun və fərmanlar qəbul olunmuşdur:

- “Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı
- “Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı
- “Əmanətlərin tam sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu
- “Əmanətlərin Sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi ilə əlaqədar bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu
- “Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununda dəyişikliklər edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikasının Qanun
- Normativ-hüquqi aktların vahid internet elektron bazası

Bundan əlavə risklərin azadılmasında əmanətlərin sığortalaması sistemində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin bu sahəyə olan xüsusi diqqətinə görə Fondun aşağıdakı normativ sənədlər və təlimatlar üzrə hüquqi bazası yaradılmışdır(www.adif.az):

- Borc vəsaitlərinin cəlb olunması və əlavə haqların ödənilməsi Qaydaları
- Əmanətçilərə kompensasiyaların ödənilməsi üçün agent bankın seçilməsi Qaydaları

- Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Etika məcəlləsi
- Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun daxili audit xidmətinin Rəhbər Prinsipləri
- Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun investisiyalara dair Qaydaları
- Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurasının fəaliyyət Qaydaları (reqlamenti)
- Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun məxfilik və məsuliyyətə dair Qaydaları
- Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Kargüzarlıq və Arxivləşdirməyə dair Qaydaları
- Kompensasiyaların ödənilməsi üçün agent müqaviləsi
- Kompensasiyaların ödənilməsi proseduruna dair Qaydalar
- Ləğv prosesində olan bankların əsas vəsaitlərinin satışı üzrə hərracların keçirilmə Qaydaları
- Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun möhür və ştamplarının istifadəsi və saxlanmasına dair Qaydalar
- İştirakçı banklar tərəfindən Əmanətlərin Sığortalanması Fonduna təqvim haqlarının ödənilməsi və hesabatların təqdim edilməsi Qaydaları
- Kreditorlar Komitəsi haqqında əsasnamə

Risqlərin azadılmasında əmanətlərin sığortalaması sistemi ölkəmizdə fəaliyyət göstərən bankların hər biri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bankların demək olarki hamısı bu fonda üzv olmuşdur. Ümumiyyətlə fonda üzv olan bankları aşağıdakı şəkildə göstərmək olar:

Şəkil 3.1. Fonda üzv olan banklar. Mənbə: www.adif.az

Azərbaycan Respublikasının
Əmanətlərin sığortalanmasının
əsas prinsipləri

Sığortalanmış Əmanət

Qorunan əmanətin (bank hesabında olan vəsaitin) elə bir hissəsidir ki, əmanətçiyə xidmət göstərən iştirakçı bankda sığorta hadisəsi baş verdikdə "Əmanətlərin sığortalanması haqqında" Qanunla müəyyən edilmiş məbləğdə Fond tərəfindən kompensasiya olunur.

Qorunmayan Əmanət

Aşağıdakı əmanətlər Azərbaycan Respublikasının "Əmanətlərin sığortalanması haqqında" Qanununun müddəalarına əsasən sığortalanmır və iştirakçı bankda sığorta hadisəsi baş verdikdə onlara görə kompensasiya ödənilmir:

- a) bankın Azərbaycan Respublikasının ərazisindən kənarda açılmış bölmələri tərəfindən cəlb olunmuş əmanətlər;
- b) cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın leqallaşdırılması və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi ilə bağlı şübhəli əməliyyatlar nəticəsində qanunvericiliyə müvafiq qaydada müəyyən edilmiş əmanətlər;
- c) cinayətin törədilməsi nəticəsində yaranması məhkəmə qərarı ilə təsdiq edilmiş əmanətlər;
- d) üzərinə həbs qoyulmuş əmanətlər;
- e) cəlb edildiyi günə Fondun Himayəçilik Şurasının Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı və maliyyə bazarlarına nəzarət orqanı ilə razılaşdırmaqla müəyyən etdiyi həddən yuxarı illik faiz dərəcəsi ilə qəbul

Bank və kapital bazarlarında tənzimləmə bir sıra təcrübələrə əsaslanır. Bir tərəfdən qazandıqları qənaətlərini, digər tərəfdən pula və kapital bazarlarına ehtiyacı olanlara yönləndirmək istəyən insanlar var, hər iki tərəfin məqsədini həyata keçirən banklar və kredit təşkilatlar bu yığımlar vasitəsilə fəaliyyət göstərirlər. Bu mövqedə əmanət sahibləri olduğundan, əmanətlər banklarda və ya sərmayə bazarlarında qiymətləndirilir və əmanət sahiblərinin iqtisadi inkişafda səmərəli şəkildə iştirakı təmin edilir. Bu proses isə, yalnız sahibkarların tərəddüd etmədən təhlükəsiz şəkildə sərmayə qoymaları ilə təmin edilə bilər. Həm dünya ölkələrinin, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun əsas funksiyaları əmanətçiləri daha yüksək səviyyədə gəlir əldə etmək üçün banklarda və ya kapital bazarında investisiya qoyduqları pulları geri ala

bilməyəcəyi təqdirdə yaranacaq riskdən qorunmasını təmin etməkdir. Təhlükəsizliyin təmin edilməsi dövlət hüquqşünaslığı tərəfindən təmin edilmiş, yəni özəl hüquqdan daha çox dövlət hüququ ilə təmin edilmişdir. Yuxarıda sadalanan bu sahə ilə bağlı qanunvericilik aktlarının hər biri bunu təsdiqləmənin əyani sübutudur.

İqtisadiyyat elmində fərdlərin əldə etdiyi gəlirlərdən xərcləri (xərcləri) çıxardıqdan sonra qalan məbləğlər yığım və ya qənaət adlanır. İnsanlar bu qənaətlərini istədikləri kimi qiymətləndirə bilirlər. Əvəzi xərcləmə əməliyyatları ilə qənaətini azaltmaq istəyirlərsə, artan əmanətlərə səbəb olan metodları seçə bilirlər. Pul və kapital bazarları əmanətlərin dəyərini saxlamaq və ya ən azı artırmaq üçün ən vacib metodlardan biridir. Banklar və digər kapital bazarı institutları əmanətçilərin əlində olan pulların bu sahələrdə xüsusi üsullarla qiymətləndirilməsini təmin etməyə çalışırlar. Banklar və sərmayə bazarının qurumları həm də bu vəsaitləri milli iqtisadiyyatda likvidliyə ehtiyacı olan sahələrə və fiziki şəxslərə aid etməklə ticari biznes aparırlar. Buna görə bir tərəfdən əmanətlərə malik olan banklar və kapital bazarları təşkilatları bank və kapital bazarında bunu qiymətləndirənlər, digər tərəfdən isə həmin qənaətə ehtiyacı olan digər insanlara verməkdədirlər. Bu zaman məhz yaranan risklər qabaqcadan müəyyən edilməli və bu risklərə qarşı sığortalanmaq lazımdır. Bu mənada banklardakı əmanətlərin sığortalanması sistemi risklərin azaldılmasına səbəb olur.

Hər bir ölkə iqtisadiyyatın inkişafına olan tələbatını reallaşdırmaq üçün səmərəliliyin, eləcə də müəssisənin gücünün artırılması zəruriliyini hiss edir. Sərmayənin yığılması yolu isə qənaətdən keçir. Əmanətlərin qiymətləndirilməsində vasitəçilik edən digər maliyyə qurumları, əsasən banklar və maliyyə bazarında fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarıdır. Əmanətlərin köçürülməsi və investisiyaların köçürülməsi prosesinin pozulması iqtisadi sabitliyə ciddi təhlükə yaradır. Bu baxımdan bazarın dərinliyi, müxtəlifliyi, bank risklərini sığortalamaq və önləmək üçün ciddi hüquqi və inzibati tədbirlərin alınması tələb olunur. Bu mənada, bank sistemində baş verəcək pis vəziyyətin yaranması və risk təsirinin həll edilməsi, bank sistemindəki inam və sabitliyi təmin edən, bundan

başqa iflas edən bank əmanətlərin sığortası sistemi bankların risklərinin dayandırılması üçün sərmayəçilərə tətbiq edilərək, fondlar müəyyən sərhədlər çərçivəsində qorunacaqdır (www.economy.gov.az).

Kiçik əmanət sahiblərinin bank uğursuzluqlarından qoruyan və bankların sabitliyini dövlətlər tərəfindən dəstəkləməyi hədəfləyən əmanətlərin sığortası sisteminin ən əhəmiyyətli çatışmazlığı əxlaqi riskdir. Əxlaqi risk, sığortanın həm haqq sahiblərinin həm də bankların riskə olan həssaslıqlarını azaltması və bu səbəbdən bazardakı ümumi risk səviyyəsinin artması halıdır. Əmanət sahibləri, pullarını əmanət edərkən sığortaçılar tərəfindən təmin edilən təhlükəsizliyi ilə, maliyyə quruluşundan və gücündən asılı olmayaraq, ən yüksək səviyyədə işinə maraq göstərən bankları seçə bilirlər. Sistemdə ümumi risk səviyyəsi artdıqda, həddən artıq risk alaraq bankların müvəffəqiyyətsiz olması ehtimalı yarana bilər. Əmanətlərin sığortanın bu mənfi təsirlərinin aradan qaldırılması məqsədi ilə tez-tez qorumağa tavan gətirilməsi, riskə əsaslanan mükafat tətbiq olunması, banklar üçün daha yüksək kapital standartlarının tətbiq edilməsi, əmanətlərin riskli və risksiz banklara yatırılanlar şəklində ikiye ayrılması və erkən müdaxilə siyasətinin mənimsənməsi kimi yollar təklif edilməkdədir (www.garp.az).

Bankın resurslarında böyük miqdarda pul və qiymətli metal əmanətləri mövcuddur. Buna görə də yığım əmanətlərinin bank sistemində qalması vacibdir. Əmanətlərin sığortalınması bank sistemində əmanətçilərin etimadını təmin etməklə və pul vəsaitlərinin artırılması yolu ilə makroiqtisadi tarazlığa müsbət təsir göstərməsi yolu ilə sistemdə effektiv nəticələr yaratmaqdadır. Bununla yanaşı hər hansı bir bankdan toplu şəkildə və birdən-birə (anidən) pul çəkilməsi halında yarana biləcək böhranın qarşısını almağa kömək edir.

Əmanətlərin sığortası, bəzi banklar öz öhdəliklərini gerçəkləşdirə bilmədikdə, zərərlərin ödənilməsini təmin edən bir tənzimləmə kimi ortaya çıxmışdır. Bunun səbəbi əmanət sahibləri ümumiyyətlə böyük və maliyyə cəhətdən həssas olan bir qrupdur. Ümumilikdə, əmanətlərin sığortası sistemi; maliyyə sistem haqqında daha az məlumat sahibi ola biləcək kiçik qənaət sahiblərinin, banklara və ya kredit quruluşlarına yatırdıqları haqqlarının qismən və ya tamamilə zəmanət altına

alınması məqsədi ilə yaradılmış bir sığorta sistemidir. Ancaq bu funksiyanın yanında əmanət sığorta sistemi, iqtisadiyyatda və maliyyə sistemdə ortaya çıxan biləcək böhranlardan təsirlənən bank sektorunun öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsi riskini sığorta təşkilatlarına köçürərək, bankçılıq sektoruna olan güvənin davam etdirilməsini də təmin etməkdədir. Makro baxımdan, əmanətlərin sığortası maliyyə sisteminin sabitliyinə kömək edir, çünki bank sistemindən kənarlaşdırılan əmanətlərin qarşısını almaq funksiyası vardır. Bu baxımdan əmanətlərin sığortalanması bütün dünya ölkələri kimi Azərbaycan üçün də əhəmiyyətlidir.

Digər tərəfdən, Benston (2000: 195), bu sistemə fərqli bir baxış bucağı ilə yanaşmışdır və ən çox istehlakçı qoruma tənظیمləməsi sistemi olaraq əmanətlərin sığortasını vurğulamışdır. Əslində, istehlakçı mövqeyində olan əmanətçilər bankları izləyə və qiymətləndirə bilməyəcəklər, buna görə də banklar ödəmə qabiliyyətini itirdikdə və bəzi hallarda tamamilə əhatə olunduqda əmanətçilərin itkisi bu şəkildə azaldılacaq. Ölkənin təcrübəsi araşdırıldıqda, əmanət sığortası sisteminin müxtəlif təhlükəsizlik tədbirləri ilə sabitlik və inkişaf məqsədi üçün yaradılmış maliyyə təhlükəsizliyi şəbəkəsinin elementi kimi qəbul edildiyi və həyata keçirildiyi aydın olur.

Bankların aktiv strukturları asanlıqla ləğv edilə bilməyən aktivlərdən ibarətdir, passiv strukturları isə ümumiyyətlə hər zaman geri çəkilə bilər və belə olduğu haldə banklar üçün iflas riskləri mövcuddur. Bir çox ölkənin maliyyə sistemi təhlil edildikdə, bank sektorunu zəiflətməmiş maliyyə böhranlarının olduğu asanlıqla görülə bilər. Əmanətlərin sığortası sistemi həmçinin, əmanətçilərin əmanətlərinin ödənilməsindən və sektorda etibarın qorunmasının böhran halında bank sektorunda baş verə biləcək problemlərin qarşısını almaq məqsədi daşıyır. Çünki iqtisadiyyatdakı vəziyyətin pisləşdiyi zaman, əmanətçilər öz əmanətlərini likvidliyə dərhal çevirmək istəməkləri, bank ödəmə müddəti səbəbindən əmanətçilərinin tələblərini ödəyə bilməyəcəklər. Bu, ölkənin maliyyə strukturunu və buna görə də dövlətin nüfuzuna zərbə vuracaq nəticələr yaradır. Bank sektorunun qeyri-sabitliyi, ödəmə sistemindəki çatışmazlıqlar və qənaət dərəcələrinin

azaldılması bir ölkədə real sektor və banklar arasında maliyyə vasitəçiliyi prosesinin pisləşməsinə səbəb ola bilər. Banklar demək olar ki, bütün ölkələrdə ciddi nəzarət sistemində olmasına baxmayaraq, ölkə təcrübələri bankların ödəmə çətinlikləri səbəbindən qoruyucu müəssisələrə ehtiyacı olduğunu göstərir. Belə bir halda, bank risklərinin qarşısının alınması əmanətçiləri qorumaq üçün əmanətlərin sığortalanmasının əsas səbəbidir (Bessis, J.,2002, s.96).

Ölkələr bir çox səbəbdən əmanətlərin sığortasına müraciət edə bilərlər. Bunlar, müştərinin sığortalanmış haqqlarının dərhal geri ödənilməsinə istiqamətli, müştəri qorumasının təmin edilməsi, ictimai qayda və maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi və mühafizə edilməsinə istiqamətli olaraq bank iflası problemlərinin həll olunması və yayılmasının qarşısının alınması, qənaətlərin artırılması və iqtisadi inkişafın dəstəklənməsi, kiçik və yeni qurulan banklara, daha geniş çərçivədə fəaliyyət göstərən banklar və dövlət bankları ilə rəqabət edə bilmə imkanı verilməsi, hökumətin bank iflaslar qarşısında məruz qalacaqlar xərclərin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsi və digər bankların təhlil etmə müddətinə başlayan banklara yardım olmasının təmin etməsi olaraq sadalana bilər. Bank sektorunun artım hədəfi, iqtisadiyyatın sabitliyi üçün, maliyyə sektorunda qənaət edərək onların qazanclarını qorumaq yolu ilə baş verəcək iflasların və sistemdə sonradan baş verən təhlükənin azaldılması sektorun inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Banklarda əmanətçilərdən toplanan əmanətlərin mühafizəsi üçün tarixi prosesdə bir çox sistemlər istifadə edilmiş və hazırda hər bir ölkədə öz xüsusi strukturlarına və ehtiyaclarına uyğun olaraq yaranan təcrübə var. Təcrübəyə və yeni ehtiyaclarla görə yeni strategiyalar hazırlanmasına baxmayaraq, əmanətlərin müdafiəsi üçün bu gün 5 müxtəlif variant vardır. Bunlar:

- Əmanətlərin qorunmasını açıq şəkildə rədd edərək bazar intizamına güvən
- İflas halında əmanət sahiblərinə üstünlük verilməsi
- Qeyri-müəyyən sığorta əhatəsi
- Gizli zəmanət,
- Açıq zəmanət,

Birinci və ikinci variantların seçimi qanunidir, lakin nadir hallarda həyata keçirilir. Son variant isə çox vaxt ağır və sistemli böhranlarda istifadə olunur. Bununla yanaşı, əmanət sığortası sisteminin strukturunu təşkil edən əsas xüsusiyyətləri nəzərə alaraq, əmanətin qorunması üçün iki əsas sistem formalaşdırılmışdır. Bunlara gizli əmanət mühafizəsi sistemi və açıq əmanət sığortası sistemi daxildir.

Nəticə və təkliflər

Nəticə olaraq, göstərilən risklər və bankların əlində olan fürsətlər bankların risklərin sığortalanması proseslərinin bankın gəlirliliyini təmin etmək və davamlı inkişafını təmin etməsi baxımından vacibliyini göstərir. Yaşadığımız qlobal maliyyə böhran bankların sahib olduğu risklərin təsirinin yol açacağı ziyanlar göz önünə alınaraq çox yaxşı qiymətləndirilib, riskləri minimuma endirəcək şəkildə strategiyaların yaradılması lazım olduğunu ortaya qoymaqladır. Risklərin sığortalanması banklar üçün həyata keçirilməli olan bir fəaliyyət olmamaqla yanaşı, maliyyə təcrübəsini tələb edən və diqqətlə həyata keçirilməsi tələb olunan bir fəaliyyət sahəsidir. Bankçılıqda daxili nəzarət fəaliyyətinin olması bank sektorunun qarşı-qarşıya qaldığı risklərə qarşı istifadə olunan risk modellərindəki məlumatların uyğunluğu, yetərliliyi, güvənirliliyi və zamana uyğunluğu ilə modelin qiymətləndirmə sistemləri xüsusiyyətlərində yoxlama edərək üst rəhbərliyə əlavə dəyər təmin etmiş olması, risk rəhbərliyində yeni bir anlayışı ortaya qoyması baxımından əhəmiyyət kəsb edir. Daxili auditorların isə daxili audit fəaliyyətinin effektiv və əlavə dəyərini təmin etmək üçün maliyyə məsələlərində kifayət qədər məlumat və təcrübəyə malik olması gözlənilir.

Ümumiyyətlə, risklərin sığortalanması Azərbaycanın bank sistemində olduğu nöqtə risklərin təsbit edildiyi, ölçülə bildiyi və izlənilirdiyi mərhələlərdir. Araştırmaların nəticələrinə görə, risklərin qiymətləndirilməsi nəticələrinin və risklərin sığortalanması funksiyalarının proqnozları bankların qərar qəbul etmə prosesində hələ effektiv olaraq istifadə olmamışdır. Risklərin sığortalanması funksiyası bankların həyatında zəruri hala çevrilə bilər, onların həyatının bir hissəsi ola bilər, bu funksiyaların mahiyyətinin artırılması üçün bütün işçilər tərəfindən, xüsusilə də yuxarı rəhbərlik tərəfindən qəbul edilərək və risk mədəniyyətini təşkilati mədəniyyətə uyğunlaşdırmaqla mümkünliyi təklif olunur.

Risqlərin sıęortalanmasına təsir göstərən mühüm amillər; riskin effektivliyi, monitorinqi və idarə edilməsinin hansı dərəcədə effektiv olmasıdır. Bu zaman risklərin verilənlər bazalarının etibarlılığı və yetərliliyi, risk hesablamada istifadə edilən statistik üsulların uyğunluğu və hesabların sağlam mənbədən olması, bütün bu tətbiqlərin “feed-back” mexanizmindəki sənədləşmələrdəki müvəffəqiyyətinin əhəmiyyətli nöqtələrini göstərməkdədir. Risklərin çox yaxşı təqib edilməsi bankın risklərini sıęortalaması müvəffəqiyyətinin artırılması üçün vacibdir.

Araştırmada müşahidə olunan digər mühüm nəticələr risklərin sıęortalanmasının müvəffəqiyyəti ilə əlaqəli kadr faktorudur. Risk idarə heyəti; kifayət qədər risk sıęortasının tələb etdiyi xüsusiyyətlərə malik olmalı, aldığı təlimlər vasitəsilə öz təcrübələrini və biliklərini inkişaf etdirə bilən işçilər olmalıdır. Bundan əlavə, bankın prosedurları və qaydaları kadrların işinə mane olmur. Kadrların işi zamanı istifadə ediləcək materiallar, kommunikasiya vasitələri və s. kimi faktorlar işi daha səmərəli etmək üçün tam şəkildə qarşılanmalı və inkişaf etdirilməlidir. Kadr ehtiyatları etibarlı olmalıdır.

Risqlərin sıęortalanması bankda müstəqil bir vahid olması faktı araşdırma nəticəsində ortaya çıxan vacib amillərdən biridir. Risklərin sıęortalanması digər strukturlar tərəfindən inzibati məsələlərə müdaxilə etməməsi və riskin sıęortalanmasının müəyyən bir vahid kimi tətbiq etdiyi qaydalar, sanksiyalar risklərin sıęortalanmasının effektivliyini və bankın uğurunu artırır.

Bankın risklərin sıęortalanmasında qiymətləri müəyyənləşdirmək üçün istifadə olunan üsullar və bu işi görən kadrlar bu sahədə məlumatlı və təcrübəli olmalıdır. Risk rəhbərliyində təyin olunan strategiyalar, hədəflənən mövqe istiqamətində olmalıdır.

Banklarda risklərin sıęortalanmasının perspektivliyinə və müvəffəqiyyətinə təsir göstərən ən vacib amillərdən biri, risklərin sıęortalanmasının dəyişikliyə və inkişafa açıq olması, texnoloji inkişafı davamlı təqib etməsi, tətbiqlərində şəffaf davranması və prosedurların effektivliyə uyğun olaraq həyata keçirməsi, qərarların bəzi strukturlarının qərarlarına təsir edə biləcək quruluşa malik olmasıdır.

Bank və kredit təşkilatlarında risklərin sığortalanmasının ümumi dəyərləndirilməsi olaraq aşağıdakı təkliflər verilə bilər:

- Risklərin effektiv sığortalanması üçün güclü kapital olmalıdır.
- Korporativ idarəetmə təcrübələrində şirkət daxilində ən yaxşı yanaşmanın qəbul edilməsi risklərin sığortalanması funksiyasını müstəqil və daha güclü edə bilər.
- Risklərin sığortalanması strateji bir funksiyadır və təşkilatın gələcəkdə risklərin qarşısını almaq üçün, həmçinin dəyər yaratmaq üçün həyata keçirilməlidir.
- Riskləri sığortalamadan əvvəl onu dəqiq müəyyənləşdirməli, ölçməli, analiz və ya təhlil etməlidir.
- Risklərin sığortalanması əsasında əməliyyat risklərin qabaqcadan müəyyən edilməsi və onun qarşısının alınması tədbirləri həyata keçirilməlidir.
- Əsas prinsip olaraq, risk sahələri üçün hesabat mexanizmlərinin yaradılması və bərabərlik səviyyəsinə uyğun olmalıdır.
- Risk sığortalanmasında istifadə edilən üsullar və yanaşmalar getdikcə daha mürəkkəbləşərək çətinləşir və buna görə də bu sahə üzrə ali məktəblərdə bir ixtisas yaradılması məqsədə uyğun hesab edilir.
- Risklərin sığortalanmasında müxtəlif risklərin idarə olunması şirkətlər qrupuna bu gün inkişaf etdirməsi üçün ən vacib olan məsələlərdən biri olması ilə bağlı şirkət çalışanları maarifləndirilməlidir.

Ədəbiyyat Siyahısı:

Azərbaycan Dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı – 1995;
2. Abdullayev Ş.Ə. “Kommersiya banklarında kredit resurslarının təşkili və kredit risklərinin sığortası” - Bakı, 2000;
3. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu. Bakı – 2004;
4. Bağırov M.M. “Bank və bank əməliyyatları” (Ali məktəblər üçün dərslik) - Bakı, 2007;
5. Kazımlı X., Quliyev İ. “İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi”. Bakı, “İqtisad Universiteti” – 2011, 187 s.;
6. Kazımlı X., “Qiymətləndirmənin əsasları”. Bakı, 2008;
7. “Banklarda risklərin idarə olunması haqqında qaydalar” (2010). Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı, Pr. №24.;
8. Məmmədov Z. “Pul, kredit və banklar” (Dərslik). Bakı, 2006;
9. Bəşirov R.A. “Bank işi” - Bakı, 2007;
10. Əmanətlərin sığortalıması haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu
11. Valyuta Tənzimi Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
12. Kredit İttifaqları Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu
13. Kredit əməliyyatları üzrə faizlərin hesablanması haqqında qaydalar
14. Banklar haqqında normativ-hüquqi aktlar toplusu// Elmi redaktor: Z.F.Məmmədov. Bakı: Qanun, 2009. - 1092 s.
15. Dövlət maliyyəsi normativ- hüquqi aktlar toplusu// Elmi rəhbər: V.Z.Zeynalov. Bakı: Qanun, 2010. - 1180 s.
16. Dünya ölkələrinin Mərkəzi Bankları. AR MB Beynəlxalq əlaqələr departamenti. Bakı, 2009
17. Abbasov Ə.M., Z.F.Məmmədov. Bank işi və e-bankçılıq. Bakı, 2003.
18. Abdullayev Ş.M. Əsgərova K. Bank işi. Bakı, 2009.
19. Bağırov M. Bank işi. Bakı, 2003
20. Məmmədov Z.F. Ən yeni iqtisadiyyat. Bakı, 2001. - 320 c.

21. Məmmədov Z.F. Pul, kredit və banklar. – Bakı, 2010. - 530 c.
22. Məmmədov Z.F. Pul, kredit və banklar, qiymətli kağızlar və valyuta. Suallara cavab. Bakı: Nasir, 2005. 200 c.

Xarici Dildə

23. Anderson, A. (2001). Risklər və Risklərin İdarə Edilməsi. Seminar qeydləri, Ankara.
24. Алгин А.П. Риск и его рол в общественной жизни. М., 1989;
25. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения. Учебное пособие. М.: «Дело и сервис», 2002 – 160 с.;
26. Воронцов И. “Страхование криминальных рисков как часть рискменеджмента банков //Банковское дело № 12 – 2002;
27. Бекряшев А. К., Белозеров И. П., Бекряшева Н. С., Леонов И. В. “Теневая экономика и экономическая преступность. Электронный учебник”. <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/index.htm> (Bekryaşev A.K., Belozarov İ.P., Bekryaşeva N.S., Leonov İ.V. “Kolgə iqtisadiyyatı və iqtisadi cinayətkarlıq. Elektron dərslik”).
28. Воронцов И. (2002). “Страхование криминальных рисков как часть рискменеджмента банков //Банковское дело № 12, С. 16-20. (Vorontsov İ. (2002).
29. “Kriminal risklərin sığortalanması bankların riskmenecmentinin bir hissəsi kimi”. Bank işi, № 12. s.16-20).
30. “ВСК снова лидер банкострахования”. (2012). Корпоративный журнал
31. “Формула успеха”, № 02 (36). с. 10-13. (“VSK yenidən bank sığortasının lideridir”. (2012). “Uğur düsturu” korporativ jurnalı. 2012. № 02 (36). s.10-13).
32. Гармаш Д. (2002). “Банки и страховые компании: грани взаимодействия на современном этапе”. “Бухгалтерия и банки”, № 4. с. 51-57. (Qarmaş D. (2002). “Banklar və sığorta şirkətləri: müasir mərhələdə əməkdaşlığın üfüqləri”. “Mühasibatlıq və banklar”, № 4. s. 51-57).
33. Лаврушин О.И., Валеновой Н.И. “Банковские риски. Издательство” –

Москва. КНОРУС, 2007

34. Жуков К.Ф. "Менеджмент и маркетинг в банках: Учебное пособие" - Москва: ЮНИТИ, 1997;
35. Bessis, J. (2002). Risk Management In Banking New York John Miley Sons Ltd.
36. Roland K. Towards a grand unified theory of risk. Operational Risk, London, Informa Business Publishing, 2000;
37. Richard A.B., Stewart C. M., Franklin A. Principles of Corporate Finance, McGraw Hill International Edition, 2008;
38. Saunders, A. Financial Institution Management. McGraw-Hill Higher Education, Third Edition, 1999
39. Frank Night. Risk, Uncertainty and profit, 1921
40. Geoff Kates. Risk management systems 2000. Risk Professional, #2/1 February 2000. London Informa Group, 2000. p.19-31.
41. Luke M.Froeb, Brian F.McCain. Managerial economics, 2009
42. Morgan Rose. Risk vs Uncertainty or Mr Slate vs Great aunt Matilda. www.econlib.org/cgi-bin/printarticle2.pl?file=columns/teachers/riskuncertainit.html
43. Roland Kenett. Towards a grand unified theory of risk. Operational Risk, London, Informa Business Publishing, 2000. pp. 61-69. 186
44. Richard A.Brealey, Stewart C. Myers, Franklin Allen. Principles of Corporate Finance, McGraw Hill International Edition, 2008
45. Robert S.Pinlyck. Microeconomics 7th ed. US, 2006
46. Ünsal, B. A. Banklarda Məsuliyyət Risklərinin İdarə Edilməsi, BDDK Yetkilendirme Hesabatı, Ankara. 2001

İnternet Resursları

47. www.cbar.az
48. www.e-qanun.az
49. www.maliyye.gov.az
50. www.iqtisadiislahat.org
51. www.economy.gov.az

- 52. www.nba.az
- 53. www.caspianbarrel.org.az
- 54. <http://www.russian-trader.ru>
- 55. <http://www.aboutrisk.info.com/risk>
- 56. <http://www.cfin.ru/>
- 57. <http://www.economist.com>
- 58. <http://www.ft.com>
- 55. <http://www.bcc.az>
- 59 <http://www.e-qanun.az>
- 60. <http://www.garp.az>
- 61. <http://www.businessdictionary.com>
- 62. <http://www.allaboutrisk.com>
- 63. <http://www.cssn.gov.az>
- 64. <http://www.nba.az>
- 65. www.adif.az

İstifadə olunan cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Müxtəlif amillərin bank sektorunda baş verən böhranlara təsiri.....	35
Cədvəl 2. Əmanətlərin sığortalanması fondunun müxtəlif illərdə qorunan əmanətlərə görə faiz dərəcələri	64

İstifadə olunan diaqramların siyahısı

Diaqram 1. 2005-2015-ci illər ÜDM artımı	28
Diaqram 2. Əhalinin əmanətlərinin dövrün sonuna olan göstəriciləri	31

İstifadə olunan şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Əmanətlərin sığortalanması fonduna üzv olan banklar	67
---	----